

RESEARCH CENTRE FOR ISLAMIC HISTORY, ART AND CULTURE

Proceedings of the Fourth International Congress on
Islamic Civilisation in the Balkans

13-17 October 2010, Skopje, Macedonia

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti

Dördüncü Milletlerarası Kongre Tebliğleri

13-17 Ekim 2010, Üsküp, Makedonya

İstanbul 2015

OIC | Organisation of Islamic Cooperation
IRCICA | Research Centre for Islamic History, Art and Culture

Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü, Barbaros Bulvarı
Beşiktaş 34349 İstanbul, Türkiye

PHONE | +90 212 259 1742
FAX | +90 212 258 4365

ircica.org
ircica@ircica.org

PROCEEDINGS OF THE FOURTH INTERNATIONAL CONGRESS ON ISLAMIC CIVILISATION IN THE BALKANS
13-17 OCTOBER 2010, SKOPJE, MACEDONIA

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ DÖRDÜNCÜ MİLLETLERARASI KONGRE TEBLİĞLERİ
13-17 EKİM 2010, ÜSKÜP, MAKEDONYA

SOURCES AND STUDIES ON THE HISTORY OF ISLAMIC CIVILISATION | NO.32
İSLÂM MEDENİYETİ TARİHİ KAYNAK VE İNCELEMELERİ DİZİSİ | NO.32

© COPYRIGHT | IRCICA 2015
ISBN 978-92-9063-286-3 (v.1)
ISBN 978-92-9063-287-0 (v.2)
ISBN 978-92-9063-288-7 (set)
İSTANBUL 2015

CATALOGUING IN PUBLICATION DATA

International Congress on Islamic Civilisation in the Balkans (4th: 2010: Skopje, Macedonia)
Proceedings of the Fourth International Congress on Islamic civilisation in the Balkans: 13-17 October 2010, Skopje, Macedonia =Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Dördüncü Milletlerarası Kongre tebliğleri: 13-17 Ekim 2010, Üsküp, Makedonya / edited by Halit Eren... [et al.]- İstanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2015.
752 p.: col. ill., maps, plans; 24 cm.- (Sources and studies on the history of Islamic civilisation; no.32)
Includes bibliographical references.
Text in English and Turkish.
ISBN 978-92-9063-286-3 (v.1)
1. Civilization, Islamic--Balkan Peninsula. 2. Civilization, Turkish--Balkan Peninsula. I. Eren, Halit, 1953- II. Title. III. Series.
949--dc21

EDITOR | Dr. Halit Eren

PREPARED FOR PUBLICATION BY | Assoc. Prof. Cengiz Tomar, Assoc. Prof. Sadık Ünay

DESIGN | Muhammed Nur Anbarlı

PRINTING AND BINDING | Talat Matbaacılık AŞ

İsmail Bey'in Hâtıra-i Seyâhat'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Makedonya (Üsküp)

Nesimi Yazıcı*

Osmanlı sultanları genellikle yurt içi gezilere fazla rağbet etmemiş olmakla birlikte, bilhassa son dönemlerde bu durumun istisnası sayılabilecek örnekler de yok değildir. Nitekim II. Mahmud (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve son olarak Sultan Reşad (1909-1918), yönettikleri geniş ülkenin muhtelif yörelerine inceleme gezileri yapmış padişahlardandırlar. Şüphesiz hem bu padişahlar ve hem de diğerlerinin yurt içi gezileri arasında Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati ise çok özel ve özellikli bir yere sahiptir.

Bilindiği gibi Sultan Reşad, yapılan geniş kapsamlı hazırlıklardan sonra 23 Mayıs-13 Haziran 1327/5-26 Haziran 1911'de İstanbul'dan başlayıp Çanakkale-Selanik-Üsküp-Priştine-Kosova Sahrası-Selanik-Manastır ve buradan dönüşte tekrar Selanik ve Çanakkale üzerinden İstanbul'a ulaşılmasıyla son bulan, üç haftalık bir gezi yapmıştır. Gerek yakın dönemde gerçekleştirilmiş ve gerekse kendisiyle önemli hedeflere ulaşılması öngörülmüş olması dolayısıyla bu gezi, ülke içinde ve dışında epey yankı yapmış, bu durumun bir göstergesi olmak üzere de dönemin basınında olduğu kadar, muhtelif eserlerde de geniş yer tutmuştur. Nitekim bunların örneği olmak üzere *Servet-i Fünûn*, *Şehbâl*, *Donanma Mecmuası*, *Resimli Kitap* gibi bol fotoğraflarla¹ zenginleştirilmiş dergiler yanında Hakkı Tarık (Us) örneğinde olduğu

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

1 Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati'ndeki fotoğrafların bir kısmı yayımlandıkları dergilerin özel fotoğrafları tarafından çekilmiş olmakla birlikte (*Servet-i Fünûn*, S. 1045, 1046, 1047, 1048 (2, 9, 16, 23 Haziran 1327, İstanbul) toplam 24 fotoğraf; *Şehbâl*, S. 41, 42 (15 Temmuz-15 Eylül 1327 İstanbul), toplam 42 fotoğraf, *Donanma Mecmuası*, Sene 2, S. 16 (Haziran 1327 İstanbul), toplam 21 fotoğraf; *Resimli Kitap*, c. V, S. 30 (Mayıs 1327 İstanbul) toplam 99 fotoğraf; IRCICA Fotoğraf Arşivi'nde de seyahatin hangi bölgesinde çekildiği kaydedilmemiş ED 010501, ED 010597, ED 010598, ED 010599 numaralı 4 fotoğraf), önemli bir bölümü de resmî heyet içerisinde bulunan Apollon Fotoğrafhanesi görevlileri, bu arada sahibi Aşil Samancı (1870-1942) tarafından çekilmiş, çeşitli dergiler tarafından da kullanılmıştır. Bkz. İsmail Bey'in Hâtırâtı, s.

gibi geziyi bir gazeteci olarak takip ederek gazetesinde müteaddit makaleler halinde değerlendirmesini, Sultan Reşad'ın iki mabeyincisi Lutfi Simavi ve Halit Ziya Uşaklıgil'in hatıraları arasında bu geziye geniş yer vermelerini hatırlayabiliriz. Nihayet Sultan Reşad'ın Rumeli gezisi günümüzde de kitap, tebliğ, makale veya mezuniyet tezleri boyutunda bir kısım çalışmalara da konu oluşturmuş bulunmaktadır. Biz de halihazır tebliğimizde işte bu bilinen ve muhtelif boyutlarda araştırmalara konu oluşturmuş bulunan geziyi, yakın zamana kadar bilinmeyen bir şahidinin tanıklığıyla tekrar gündeme getirmek istemekteyiz.²

Bundan birkaç sene önce Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan yazmaların tasnifi sırasında tespit ettiğimiz bu şahit, Sultan Reşad'ın kayın biraderi ve Saray'da üçüncü mabeyinci olarak görev yapan İbrahim Efendi'nin oğlu İsmail (Tuncu) Bey'dir. İsmail (Tuncu) Bey, bir sene sonra 4-12 Haziran 1912 tarihleri arasında gerçekleştirilecek olan ve Padişah'ın da yakından ilgileneceği özel bir Mevlevî heyetinin Konya seyahatinde bulunduğu ve gördüklerini *Konya Seyahati Hâtıraları* başlığını taşıyan 51 varak halinde bir deftere kaydettiği gibi,³ Sultan Reşad'ın maiyetinde Rumeli ziyaretine de katılmış ve hatıralarını *Hâtıra-i Seyâhat* (1327 Mayıs-Haziran: Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova, Manastır) başlığı altında kaleme almıştır.⁴

Her birinde 23 satır bulunan 182 sayfadan ibaret rik'a yazı türündeki Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y.I/266 numarada kayıtlı *Hâtıra-i Seyâhat* (1327 Mayıs-Haziran: Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova, Manastır)'ın 53 ilâ 103. sayfaları arasında yani yarısından fazlasında bu kongrenin toplandığı

115 (...muvâcehemde oturan resmî paşa Apollon Költer biraderler oturuyordu). Ayr. Bkz. Semavi Eyice, "Kosova'da "Meşhed-i Hüdâvendîgâr" ve Gâzi Mestan Türbesi", İÜEF Tarih Dergisi, c. XII, S. 16 (İstanbul 1962), s. 77, d. not 20. Tebliğimizin sunumu sonrasında öğrendiğimize göre burada konu edindiğimiz seyahat dönemin tekniğiyle filme de alınmış olup halen bu görsel malzeme kullanılabilir durumdadır.

2 Bu kısım ile ilgili olarak 14-16 Nisan 2009, Priştine/Kosova'da düzenlenen Arşiv Belgelerinde Kosova ve Osmanlı Devlet Uluslararası Sempozyumu'na sunduğumuz "*İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyâhat'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova*" başlıklı tebliğimizde yeterli dipnotu kullandığımızdan burada tekrar göstermiyoruz.

3 Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi T. I/265 numarada kayıtlı bu defter bir tebliğ çerçevesinde değerlendirilmiş bulunmaktadır. Bkz. Nesimi Yazıcı-Mehmet Akkuş, "*Mevlevî Tarikatı Müntesibi Sultan V. Mehmed Reşad Döneminde Hey'et-i Mevleviyye'nin Konya Ziyareti Günlüğü (4-12 Haziran 1912)*", Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2010, c. I, s. 123-174.

4 Her iki seyahatnâmenin özlü bir değerlendirmesi için bkz. Nesimi Yazıcı, "*İsmail (Tuncu) Bey'in Seyahatleri ve Seyahat Yazıları*", Kültür, Kış 2008/2009, S. 13 (İstanbul Aralık-Şubat 2008/2009 İstanbul), s. 82-89.

Makedonya ve özellikle de Üsküp, 127-167 sayfaları arasında ise Manastır hakkında ilk elden muhtelif değerlendirmeler yer almaktadır. Bu çalışmamızda özlü biçimde hatıratın genel bir tanıtımını yaptıktan sonra Üsküp bölümünü, başta farklı etnik ve dinî kökenlere sahip toplulukların birlikte yaşamaları konusu olmak üzere, değişik yönleriyle geniş bir biçimde değerlendirmeyi öngörmekteyiz. Ek olarak da sözünü ettiğimiz kısmın metnini bugün kullanmakta olduğumuz alfabe ile vermek istiyoruz. Böylece Osmanlı Arşiv kaynakları yanında dönemin basınından da yararlanarak yaptığımız araştırmamızla Makedonya tarihinin kısa ve fakat önemli bir dönemine ışık tutmayı hedeflemekteyiz.

Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati Makedonya (Üsküp)

Bilindiği gibi Sultan Reşad oldukça ilerlemiş bir yaşta tahta çıkmış olmasına rağmen ülke içerisinde İzmit, Bursa ve Edirne'ye kadar uzanan kısa mesafe ve süreli bazı geziler yaptıktan sonra, 5 ilâ 26 Haziran 1911 tarihleri arasında üç hafta süren uzunca bir Rumeli seyahatine çıkmıştı. İstanbul'dan başlayıp Çanakkale-Selanik-Üsküp-Priştine (Kosova Sahrası)-Selanik-Manastır'a uzandıktan sonra Selanik ve Çanakkale üzerinden İstanbul'a dönülmesiyle son bulan bu üç haftalık gezinin en önemli hedefi, dönemin ifadesiyle *te'lîf-i kulûb ve temin-i ittihad, ittihâd-ı anâsır* yani farklı din ve etnik kökenden Osmanlı vatandaşları arasındaki kırıncılıkları gidermek, iyi ilişkileri geliştirip, devlete bağlılığın güçlendirilmesine katkıda bulunmaktı. Çünkü Halife-i Müslimîn olan Sultan ve devletin esasını oluşturan Müslüman halkla Arnavutlar aynı dine mensuplardı ve Arnavutlar arasında son dönemde ortaya çıkan huzursuzluklar dolayısıyla, İslâm müşterekliğine vurgu yapılmasında yarar vardı. Bunun yanında Rumeli'de elde kalan bölgelerde muhtelif mezheplere mensup Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı yurttaşları yaşamaktaydılar ki, bunların da devlete bağlılıklarının devamı için Padişah'ın, iyi hazırlanmış bir program çerçevesinde, bölgeyi ziyaretinin önemli faydalar sağlayacağı düşünülmekteydi. Nihayet yüzyıllar önce dedeleri *evlâd-ı fâtihân* olarak Rumeli'ye gelmiş olan Müslüman Türk ahaliye de moral vermek gerekiyordu. Bunlar esas olarak İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bu devrede önde tuttuğu görüşlerdi. Bu haliyle Rumeli seyahati programının, diğerleri yanında en önemli ayağı-

nı Padişah'ın Priştine'ye gidişi ve burada Meşhed-i Hüdâvendigâr⁵ (Murad-ı Hüdâvendigâr Türbesi)'in ziyaretiyle Kosova Sahrası'nda kılınacak Cuma namazı ve bu sırada verilecek mesajlar oluşturmaktaydı. Bununla birlikte gezinin Selanik, Üsküp ve Manastır bölümleri de çok önemliydi.

Sultan Reşad'ın şehzadeler Ziyaeddin Osman ve Ömer Hilmi efendileri de birlikte götürdüğü Rumeli seyahatinde, devlet ileri gelenlerinden başta Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa olmak üzere Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Dahiliye Nazırı Halil Bey, Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Başyaver Hurşid Paşa, Başkâtip Halit Ziya (Uşaklıgil), Başmabeyinci Lütfi (Simavi) beyler ve ayrıca oldukça kalabalık bir görevli ve hizmetli topluluğu da bulunmuştur. Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa ise heyete Üsküp'te katılmıştır.

5 Haziran 1911 Pazartesi günü İstanbul'dan büyük ve gösterişli bir törenle Selanik'e gitmek üzere yola çıkan Padişah ve yakın çevresi seyahatin bu bölümünü, Donanma Cemiyeti'nce ordumuza kazandırılan Barbaros Hayreddin Paşa, yanındakilerin bir kısmı ise Mesudiye zırhlısında ve Gülcemal vapurunda gerçekleştirmişlerdir. Bu sırada refakatte diğer bazı harp ve yolcu gemileri de bulunmuştur.

İstanbul'dan ayrılışın ertesi günü uğranılan ve kısa süre kalınan ilk merkez yol üzerindeki Çanakalédir. Burada Padişah büyük coşkuyla karşılanmıştır. Karşılایıcılar arasında Müslüman öğrenciler kadar, Gayrimüslim öğrenciler ve çok kalabalık topluluklar halinde halk da bulunmaktadır.

Sultan Reşad ve beraberindekileri taşıyan gemiler 7 Haziran Çarşamba günü Selanik limanına vardılarsa da Padişah programı gereği o günü ve geceyi Barbaros zırhlısında geçirmiş, şehre ertesi gün çıkmış, bu sırada her din ve etnik kökenden Osmanlı vatandaşlarının katıldığı parlak törenler yapılmıştır. 11 Haziran Pazar günü Üsküb'e gidişine kadar Selanik'te ikameti için hazırlanan Hükümet Konağı'nda kalan Sultan Reşad, bu süre içerisinde halkla yakından temaslarda bulunmasını sağlayacak bir program uygulamış, bu çerçevede Müslümanlar yanında Hıristiyan ve Yahudilerden oluşan çe-

5 Geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Kosova'da "Meşhed-i Hüdâvendigâr" ve Gâzi Mestan Türbesi", İÜEF Tarih Dergisi, c. XII, S. 16 (İstanbul 1962), s. 71-82; Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992, s. 278-279; Raif Viriççi, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Ankara, 1999, s. 10-14; Selçuk Mülayim, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2000, c. I, s. 477-481; İbrahim Soyyiğit, *15467 Numaralı Kosova Nahiyesi Temettuat Defterinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Adapazarı, 2002, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi.

şitli heyetleri kabul etmiş, seyahati sırasında gerçekleştireceği üç Cuma selamlığından birincisinde namazını Ayasofya Camii'nde kılmıştır.⁶ Tabiatıyla camiye gidiş ve gelişi göz kamaştırıcı bir törenle olmuştur. Şu ifadeler İsmail Bey'e aittir; "*Cami-i şerîfin önü süvari ve piyade askerle dolu. Geniş bir avlu ve ortada şadırvanı olan Ayasofya Camii ihtimal bu ana kadar kubbesi altına bu kadar muhtelif din ve mezhepte insan cem' etmemiştir*".

Padişah ve beraberindekiler 11 Haziran Pazar sabahı saat 8'de Üsküb'e müteveccihen biri muhafız askerleri taşıyan öncü olmak üzere, iki trenle yola çıkmışlardır. Selanik İstasyonu'nda yapılan resmî uğurlama törenine vilâyetin ileri gelen devlet görevlileri ve yabancı misyon şefleri yanında kalabalık bir halk topluluğu da katılmıştır.

Yol boyu askerî birliklerce çok sıkı emniyet tedbirleri alınmıştır. İsmail (Tuncu) Bey, Selanik-Üsküb arasındaki istasyonları ve birinin diğerine olan mesafesinin listesini, notlarına bir numara ile eklediğini ifade etmekte ise de, bu liste hatıralarını kaydettiği defter içerisinde bulunmamaktadır. Bununla birlikte yol boyu gözlemlerini eksiksiz olarak kaydetmiş olduğu görülmektedir. Nitekim onun anlatımından Gömeniçe istasyonunda Padişah'ın, mahallî hükûmet yetkilileri, askerler, Türkler yanında Rum ve Bulgar öğrenciler, beraberlerinde imam ve rahipler olduğu halde her din ve etnik kökenden ahâlî tarafından karşılandığını öğrenmekteyiz. Yoldaki istasyonlarda Padişah'ın çoğu defa yavaşlayan treninin, kendisine tahsis edilen özel vagonunun penceresinde görünerek halkı selamlamasıyla yetinildiyse de, kısa süreli durma imkânı olan bütün istasyonlarda Gömeniçe'dekinin benzeri, yani her köken ve inançtan Osmanlı yurttaşlarının Padişah'ı samimiyetle bağırmasına basmaları hususu, sürekli olarak tekrarlanmıştır. Tabiatıyla bu durum tek taraflı bir gösteriden ibaret değildi ve Sultan Reşad da halka ve özellikle de her din ve milletten çocuklara samimi sevgisini göstermekten geri kalmamıştı.

Sultan Reşad ve heyetini Üsküb'e götüren trende Selanik'ten uğurlayıcı sıfatıyla binenler bulunduğu gibi, Üsküb'ten gelenler de bulunmaktadır ki, bunlar arasında Kosova Valisi, Kumandanı ve Üsküb Belediye Reisi de yer almaktadır. Kosova Vilâyeti'nin resmî karşılama heyeti ile Selanik'inkilerin görev devir teslimi ise Köprülü'de yapılmıştır.

⁶ Osmanlıların Selanik'i almalarından sonra kiliseden camiye çevrilmiş olan bu yapı daha sonra tekrar kilise haline getirilmiştir. Semavi Eyice, "*Ayasofya Camii*", DİA., c. IV, s. 221-222.

Tren Selanik Üsküp arasındaki istasyonlarda örnek olarak Kakeli, Usturumca, Tikveş'te kısa süreyle durmuş, diğerlerinde ise yavaşlamakla yetinmiş, hepsinde de her dinden halkın tezahüratlarıyla karşılanmıştır. Bununla birlikte yol boyunca Sultan Reşad için en dikkat çekici tören Köprülü'de gerçekleştirilmiştir.

Köprülü'de Müslümanlar yanında Rum ve Bulgarlar birlikte yaşamaktaydılar ve Padişah'ı taşıyan tren Köprülü İstasyonu'nda pek coşkun bir tezâhüratla karşılanmıştı. Tren durur durmaz başta Sadrazam ve nazırlar, sonra mabeyinciler, Başkâtip, yâverler inerek Padişah'ın vagonunun önünde yerlerini almışlardı. Öte taraftan erkân-ı hükûmet, eşrâf-ı belde, Müftü Efendi, rüesâ-yı rûhâniye Padişah tarafından, bir salon tarzında düzenlenmiş olan vagonunda kabul edilmişler ve kendilerine iltifat edilmiştir. Bu arada kurbanlar kesilmiş, Sadrâzam ve nazırlar karşılayıcılarla kısa da olsa samimi sohbetlerde bulunmuşlardır. Burada ayrıca tarihî kıymeti olan, çok eski ve bir ucunda 'Mâşâallah' ibâresi okunan bir sancak, kılıfı içerisinde Padişah'a takdim edilmiştir. Sultan Murad-ı Hüdâvendigâr (1360-1389)'a ait olduğu rivayet edilen sancağı eline alarak inceleyen Padişah; "İnşallah bu sancak daha çok fütühâta alem olur" demiştir.

Bu vesile ile Köprülü'de Sultan Reşad'ın farklı din ve etnik kökenden öğrencilerle ilgilenmesi konusu üzerinde durulabilir. Bu çerçevede on yaşında Dimçe isimli bir Bulgar çocuğu Padişah'a takdim edilmiştir. Dimçe'nin çok güzel bir Türkçe ile ve 'Bizi bizden ziyade seven sevgili babamız! Bizi bizden ziyade düşünen canımız Padişahımız!' gibi cümlelerle süslediği kısa bir hitapta bulunarak; 'Kendisinin Bulgar asıllı Osmanlı tebaasının sadâkat ve hissiyatına tercüman olduğunu, altı yüz seneden beri yek vücud yaşayan bu milletin çocuklarının bu vatan uğrunda ölmeyi yine cana minnet bileceklerini' ifade etmesi, hazır bulunanları hayrete düşürdüğü gibi, çok da memnun etmiştir. Bundan sonra mini mini bir Türk kızı hitapta bulunarak; "Sen bize bugün yeni bir hayat, yeni bir istikbal verdin" demiş, Padişah da memnuniyetini çocuklara iltifat ederek ve uygun hediyeler vererek gösterdiği gibi, Dimçe'nin ailesinin kabul etmesi şartıyla çocuğu İstanbul'da bütün masraflarını karşılayarak okutmak istediğini bildirmiştir. İsmail (Tuncu) Bey'in hatıralarını temize çektiği sırada Dimçe ve kendisiyle birlikte 'muhtelif cins ve mezhepten' üç dört çocuk Padişah adına okutulmak üzere İstanbul'a getirilmiş bulun-

maktaydılar.⁷ Sultan Reşad güzergâhın sonraki merkezlerinde de samimi ve coşkun tezahüratlarla karşılanmış, uğurlanmıştı.

Padişah'ın treni Üsküp'e geldiğinde saat 4 olmuş, vakit akşama yaklaşmıştı. Buradaki karşılama töreni pek parlaktı. Üsküp Valisi, Kumandan, Askerî Müfettiş, sivil ve askerî memurlar, şehrin ileri gelenleri, her din ve etnik kökenden Osmanlı yurttaşları, şehirdeki din ve mezheplerin önde gelen dinî temsilcileri, Kadı, şeyhler, Mevlevî dedeleriyle mevcut tarikatların mürit ve dervişleri, özenle süslenmiş İstasyon'daki törende hazır bulunmuşlardı. Padişah'ın karşılanma merasimi buradan ikâmetgâhına kadar devam etmişti.

Üsküp'te 12,13 ve 14 Haziran yani Pazartesi, Salı, Çarşamba günleri kalan Padişah Mekteb-i Sultanî'de misafir edilmiş, çeşitli temas ve ziyaretlerde bulunmuştur. Bütün bunlar İsmail (Tuncu) Bey tarafından eksiksiz biçimde not edildiği gibi, resmî zevatın aksine serbest vakti ve kısıntısız gezme imkânı bulunması dolayısıyla o, katılımcılar içerisinde seyahat güzergâhını ve bu çerçevede Üsküp'ü de en iyi tanıyabilenlerden biri olmuştur.

Üsküp'e geldiği akşam Padişah'ın kaldığı Mekteb-i Sultanî bahçesinde her din ve etnik kökenden Osmanlı vatandaşları büyük kalabalıklar halinde toplanmışlardır. Üsküp'e hayran kalan ve hatıraları arasında buradan sürekli övgü dolu ifadelerle bahseden İsmail (Tuncu) Bey'den bir iki alıntı yapmak şehirdeki durumu daha iyi kavramamıza imkân verecektir; *"Bahçe tamamıyla dolduktan sonra dış büyük cadde imtidâdınca mahşer-âsâ halkla dolu. Bahçe binlerce ampullerle nurlara gark olmuş. Ertuğrul Yatı Mûsikâsı Muallim Lanke Bey'in idaresinde millî parçalar çalıyor. Ahali sunuf-ı muhtelifeden ibaret, yekvücut olmuşlar kardeşçe bu geceyi tes'îd ediyorlar. Bir aralık Zât-ı Şâhâne balkona teşrif buyurdular. Sadık evlatlarını selamladılar. Coşan halk "Yaşa, yaşa" nidalarıyla Üsküp âfâkını inletmişlerdi"*. Bu arada Müslüman ve Hıristiyan okullarının, ellerinde bayraklar ve meşaleleri olduğu halde kol kola girerek düzenli sıralar oluşturmuş öğretmen ve öğrencileri, Sultânî Bahçesi'nde Padişah'ın balkonu altında mütemâdiyen *'Padişahum çok yaşa'* şeklinde tezahüratlar yapmaktaydılar. Bunun üzerine Sultan'ın iradesiyle farklı gruplardan beşer kız ve erkek öğrenci seçilerek huzura çı-

⁷ Bu konuyla ilgili örnek olmak üzere birkaç Arşiv belgesi verebiliriz. BOA., MV., D. 154, G. 59, 13/B/1329; BOA., DH.ID., D. 60, G. 20, 13/S/1331.

karıldılar. Çocuklara ayrı ayrı isimlerini soran Padişah kızlara birer elmas iğne, erkeklere ise yeni basılan liralardan hediye ederek; *'Böyle kardeş gibi geçininiz, muhabbetiniz devam etsin. Ben de pederlik vazifesini bilâ-istisnâ ifa ederim' cümlesiyle taltif buyurdular*". Bu ilk akşamın eğlenceleri gecenin ilerleyen saatlerine kadar devam etmişti.

Sultan Reşad'ın Üsküp'teki ilk gün (12 Haziran Pazartesi) programında kendisini ziyarete gelecek yerli ve yabancı heyetlerin kabulü öncelikli yer tutmaktaydı. İsmail (Tuncu) Bey de şehri tanıma isteğindeki bütün aceleciliğine rağmen kabul törenini takip etmişti. Ona göre her şey bütün incelikleri dikkate alınarak titiz biçimde hazırlanmıştı. Bu çerçevede; Vali, Kumandan, vilâyetin mebusları, sivil ve askerlerden ileri gelenler, Belediye görevlileri, ulemâ, meşâyih, dinî liderler, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, bölgenin önde gelen şahsiyetleri, konsoloslar Padişah tarafından kabul edilmişlerdir. Vilâyet mebusları adına Hoca Said Efendi'nin yapmış olduğu, doğal olarak hoş geldiniz konuşmasına Padişah, *"Arzularımın ittihâd-ı anâsır olduğunu bu maksatla işbu seyahati ihtiyâr ettikleri"* ifadesiyle cevap verirken, Sadriâzam Paşa ise; ittihâd-ı anâsıra parlak bir örnek oluşturan bu muazzam heyete ebedî bir Türkçe ve yüksek sesle *'Şehriyâr-ı Âzam'ın millete karşı perverde ettiği hissiyat-ı şefkat ve muhabbeti izah edip vatanın terakkî ve teâlîsini temin için bi'l-cümle anâsır-ı Osmâniyyenin vifak ve ittihad etmeleri lüzumunu'* ortaya koyan bir konuşma yapmıştı. Pek parlak geçen törenin sonunda Padişah katılımcıların hepsiyle ayrı ayrı ilgilenmiş, iltifatlarda bulunmuştu. Bahçede bekleyenleri de ihmal etmeyen Sultan Reşad, balkona çıkarak heyetleri ve halkı tekrar selamlamış, iltifatlarda bulunmuş, karşılık olarak da şiddetle alkışlanmıştır.

Padişah merkezli programlar aynı günün akşamı, her düzeydeki devlet görevlileri yanında geniş halk topluluklarının da katılımıyla çeşitli eğlencelerle Mekteb-i Sultânî bahçesinde devam etmiştir. Lange Bey yönetimindeki orkestranın seslendirdiği sirtıyla bir grup asker çok güzel oynamışlardır. Bunu, Padişah'ın çevresinde çok sayıda Çerkez asıllının bulunması dolayısıyla ilgiyle takip edilen Çerkez havası ve oyunu, Kürt, Laz havaları ve oyunları takip etmiş, en başarılı müzik ve oyun ise tam takım halinde oynanan Zeybek olmuştur. Eğlencelerin bu bölümünde alaturka saat 4.30'a geldiğinde Seryâver Paşa askere ve halka kısa bir hitabede bulunarak Padişah'ın memnuniyetini ve selamlarını ifade etmesine kadar devam etmiştir. Bundan

sonra müzik yine devam etmiş, halk da şehirde geniş katılımlı fener alayları yapmıştır.

Bu arada Sultan Reşad, gezi boyunca örnekleri görüleceği üzere Üsküp'te de okullar, çeşitli kurumlar ve etnik köken ve din farkı gözetmeksizin bölgenin fakirlerine 2.500 lira ihsan etmiştir ki, İsmail Tuncu Bey'in bu kısa kayıtlarla yetindiği yardım konusunu, dağıtım yeri, şekli ve miktarlarını dönemin basınından detaylı biçimde takip etmemiz mümkündür.

Sultan Reşad'ın 13 Haziran Salı günü programında ikindi namazında Hünkâr Camii olarak da bilinen Sultan Murad Camii'nin ziyareti bulunmaktadır. Mekteb-i Sultânî'den Cami'ye gidiş-geliş güzergâhında büyük hazırlıklar yapılmış, vilâyetin değişik merkezlerinden gelmiş her tabakadan on binlerce halk, şehirdeki bütün okulların öğrencileri bu sırada hazır bulunmuş, Padişah lehinde coşkun tezahüratlarda bulunmuşlardır.

14 Haziran Çarşamba Sultan Reşad ve heyetinin Üsküp'teki son günüdür. Padişah ikâmetgâhından ayrılmamış, belli başlı bir programa da katılmamıştır. Bununla birlikte şüphesiz Padişah'ın bilgisi dahilinde olmak üzere, Sultânî binasında gerek İstanbul'dan gelen heyette yer alan Sadriâzam ve nazırlar ve gerekse Üsküp'teki üst düzey devlet görevlileri ile tanınmış Arnavut beylerinden dördünün katıldığı önemli bir toplantı yapılmıştır. Katılan misafirlere Sultan Reşad'ın münasip hediyeler verdiği bu toplantıyı İsmail (Tuncu) Bey, Arnavut beylerinin ortaya koydukları görüşlerle Sadriâzam Hakkı Paşa'nın karşılık olarak ifade ettikleri ve nihayet başta Mahmud Nedim Paşa olmak üzere bütün heyet üyelerinin tavırlarını eksiksiz olarak kaydederek, tarihin bu özel noktasına da katkıda bulunmuştur.

Akşam olduğunda Üsküp halkı yine çok büyük kalabalıklar halinde Padişah'ın ikametına ayrılmış olan Mekteb-i Sultânî bahçesinde toplanmıştı. Padişah da onları balkona çıkarak selamlamış, iltifatta bulunmuştu.

Bilindiği gibi Sultan Reşad ve yanındakiler 15 Haziran Perşembe sabahı trenle, yaklaşık iki gün kalacakları Priştine'ye geçmişlerdir. Gelişte olduğu gibi gidişte de resmî görevlilerle yabancı misyon temsilcileri, ulemâ, Mevlevîler başta olmak üzere bütün tarikatların şeyh ve dervişleri yanında Türk, Arnavut, Sırp, Bulgar, Rum, Ulah halk ve öğrenciler kalabalık gruplar halinde uğurlama töreninde hazır bulunmuştur. Padişah duygularını; '*Gördükleri tatlı ve hakiki muhabbetten çok memnun olduklarını ve kendilerini Allâh'a emanet ederek dualarını bildirdiği*' şeklinde ifade etmiştir.

Daha önce olduğu gibi Padişah'ın heyeti Üsküp-Priştine arasında da bazı- larında durduğu bazılarında ise yavaşlayarak geçtiği yol boyundaki istasyon- larda coşkun gösterilerle karşılandı.

İsmail (Tuncu) Bey Hâtıra-i Seyâhat'inde, Üsküp'teki üç gün boyunca Padişah'ın çevresindeki gelişmeleri takip etmesi yanında, titiz bir gözlemci kimliğiyle Üsküp'ü de tanımaya çalışmış, herkesin görüp geçtiği incelikleri eserine kaydederek günümüze gerçekten değerli bir malzeme bırakmıştır. Nitekim onun notlarından o sırada görme imkânı bulduğu çok sayıda ve değişik amaçlı binaların durumlarını öğrenmemiz mümkün olmaktadır. Bu çerçevede şunları saymamız mümkündür:

Üsküp İstasyonu, Saat Kulesi, Askerî Kışla, Topçu Kışlası, Piyade Kışlası, Askerî Hastahâne, Hükümet Konağı, Bank-ı Osmânî, Hastahâne, Postahâne, Askerî Kundura Fabrikası, Belediye Bahçesi, Tahtalica Çiftliği/Mesiresi, Paris Otel, Üsküp Otel, iki sinema salonu, tiyatro, kiliseler.

Köprüler; Taş Köprü, Demir Köprü, Tahta Köprü.

Hamamlar; Şengü Hamamı, İsabey Hamamı, Çarşı Hamamı.

Camiler; Sultan Murad diğer adıyla Hünkâr Camii, Burmalı Cami, İsabey Camii, Ala Cami (İshakiye), Gazi İsabey Camii, Yahya Paşa Camii, Murad Paşa Camii, Mustafa Paşa Camii,

Mahalleler; Gazi Mestan Mahallesi, Mekteb-i Sultânî ve Ziraat Mektebi arasındaki mahalle.

Caddeler; İstasyon Caddesi, Islahhâne diğer adıyla İhsaniye Caddesi, Vardar Caddesi

Okullar; Bulgar, Sırp, Rum, Roman okulları, bu çerçevede Mekteb-i Sultânî, Ziraat Mektebi, Sanayi Mektebi, Burhân-ı Terakkî Mektebi, Hamidiye Mektebi, İttihat Terakkî Mektebi, Bulgar İnâs Mektebi, Askerî İdadî, ibtidâiler, dolaylı olarak Köprülü'deki Terbiye-i Bedeniyye Mektebi.

Sultan Reşad'ın ziyareti dolayısıyla Üsküp'te yörenin her türlü üretiminin teşhir edildiği *Yerli Mâmûlât Sergisi* hazırlanmış ve Mekteb-i Sultânî ile Ziraat Mektebi arasındaki Sergi Binası'nda açılmıştı. İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyâhat'indeki anlatımından bu sergiyi bütün detaylarıyla öğrenmemiz mümkün olmaktadır ki, kanaatimizce bu notlar Üsküp'ün o sırada neler ürettiğini anlamamız kadar, başkentten gelen bir kişinin ilgisini hangi mamulâtın çektiğini bilmek açısından da dikkat çekici olmalıdır. Nitekim üç ayrı salon halinde çok güzel düzenlenmiş olan ve halkın büyük rağbet

gösterdiği sergide her çeşit dokuma ürünleri yanında, muhtelif ağaç işleri de önemli bir yer tutmaktadır. Tamamıyla ağaçtan yapılmış ve düzgün işleyen bir saat İsmail (Tuncu) Bey'i hayrette bırakmıştır. Aynı şekilde sahibinin Padişah'a vermek üzere hazırladığını söylediği ve çekmecelerinde kilit bulunmayan ama kimsenin de açamadığı bir çekmece, yine tamamıyla ağaçtan yapılan ve bir senedir çalışmakta olan dikiş makinesi, bisiklet ve diğer bir kısım eşya yazarımızın dikkatini çekmiş bulunmaktadır. İsmail (Tuncu) Bey bir kere de halasının oğlu şehzade Ömer Hilmi Efendi ile birlikte bu sergiyi ziyaret etmiş ve her ikisi hatıra olabilecek bazı eşyaları satın almışlardır. Onun anlatımı sayesinde Üsküp'te Hükümet önünde kurulan pazarda nelelerin, nasıl satıldığını da teferruâtıyla öğrenmemiz mümkün olmaktadır.

İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyâhat'inde Üsküp'ün çok değişik yönleriyle ilgili ilginç tespitler bulunmaktadır. Nitekim buradaki tiyatro binasını gördüğünde bunun bir benzerinin İstanbul'da bile bulunmadığını söylemesi, aynı şekilde Üsküp'ü daha medenî ve daha temiz bulduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. Onun notları arasında Üsküplü erkeklerin, değişik dinlerden kadınların davranış biçimleri, giyimleri ve benzeri konularda zengin bilgiler bulunmaktadır. Bu cümleden olmak üzere şehirde çok fazla testi satan yer bulunduğunu, hemen herkesin de at veya merkep üzerinde bile olsa testisini yanında bulundurduğunu kaydetmesini hatırlayabiliriz.

Görüldüğü gibi İsmail (Tuncu) Bey iyi bir gözlemcidir. Fakat o gördüklerini titizlikle kaydetmesi dolayısıyla da benzerlerinden ayrılmaktadır. Seyahat boyunca daima notlar almış, fırsat buldukça onları tamamlamaya ve düzenlemeye çalışmış, anlaşıldığı kadarıyla da eserine son şeklini, İstanbul'a dönüp eksikliklerini tamamlayarak vermiştir. Hâtıra-i Seyahât içerisinde en geniş yeri de Üsküp tutmuştur. Ayrılan sayfa sayısı bu durumun bir göstergesi şeklinde değerlendirilebilirse de bundan da önemlisi Üsküp'ü çok sevmiş olmasıdır. Nitekim Padişah'ın treninin Priştine'ye doğru hareket ettiğinde söylenmiş olan şu sözler ona aittir; *"Üskübü çok sevmiştim. Senelerden beri burada oturup ayrılan bir adam melâlini hissetmiştim. Bu da şehrin letâfeti ve halkın samimiyetinden münbaisti"*.

İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyâhat'i hakkında sağlam bir fikir sahibi olmak için bu kadarlık bir değerlendirmenin kâfi olduğunu düşünmekteyiz. Bununla birlikte çalışmamızı bitirirken şu iki noktaya dikkat çekmemizin de uygun olacağını düşünmekteyiz. Bunlardan birincisi Islahhâne konusudur.

İsmail (Tuncu) Bey Üsküp'teki okullardan bahsederken bir meslekî eğitim kurumu olarak bu sırada artık yerini Sanayi Mektebi'ne bırakmış olması dolayısıyla doğal olarak Islahhâne'den söz etmemektedir. Buna karşılık şehrin önemli caddelerinden biri olarak Islahhâne Caddesi onun notlarında sıklıkla geçmektedir. Buradan anlaşılan, bu sırada varlığını korumasa bile, daha önceleri Üsküp'te bir Islahhâne'nin bulunduğu ve kuvvetle muhtemel olarak da caddeye ismi verilecek derecede önemli bir büyüklükte olan binasının, bu cadde yakınında veya çevresinde bulunduğudur.

Bilindiği gibi Islahhâne, Osmanlı eğitim-öğretim tarihinin ilk meslek okulu olması yönüyle önemli olduğu kadar, Tanzimat döneminde Osmanlı yönetiminin farklı etnik ve dini kaynaktan gelen küçük yaşlardaki, yetim ve bakıma, devlet desteğine muhtaç tebaasına hiçbir ayırım gözetmeksizin, şefkat ve merhametle el uzatmasının, ete kemiğe bürünmüş en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Mithat Paşa'nın Mart 1861'de başladığı Niş Valiliği sırasında ilkini 1863 yılının ilk aylarında burada kurduğu ve takip eden dönemlerde Bağdat'tan Rusçuk'a, Köstence'ye, Prizren ve Bosna'ya kadar Osmanlı coğrafyasının bütün önemli merkezlerinde faaliyete geçirilmiş olan Islahhânelerde, hangi dinden olursa olsun yetim ve desteğe muhtaç ülke çocukları, mensup oldukları inanç ve kültürlerini koruyup geliştirerek, yeteneklerine uygun sanat dallarında eğitim-öğretim görmekteydiler. Bir rivayete göre Mithat Paşa'nın bir Ramazan günü Kur'an-ı Kerim'i okuduğu sırada 34. sayfanın başında yer alan Bakara suresinin 220. "Sana yetimleri sorarlar, de ki: "Onların işlerini düzeltmek (ıslah) hayırlıdır" meâlindeki ayetini okuduğunda, güzel Türkçe'mizin Rumeli şivesinde sıklıkla kullanılan iyi anlamındaki "ıslah", pek güzel, pek iyi "pek ıslah" kelimesinden hareketle, bölge halkının alışkın olduğu bu kelimeyi seçerek Niş'teki ilk örneğe verdiği ve bu çerçevede daha sonra genelleşen ismiyle Islahhâne'nin bir örneğinin Üsküp'te de faaliyet göstermiş olmasını, Osmanlı Rumeli'sindeki değişik etnik köken ve dinlere sahip tebaa arasında kardeşliğin takviyesi hedefini öne çıkaran bu seyahat dolayısıyla hatırlamanın anlamlı olacağı şüphesizdir.⁸

İkinci olarak değinmek istediğim konu Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati çerçevesinde Üsküb'ü ziyaret ederek şehirde birkaç gün geçirmesinin bir baş-

⁸ Islahhânelerle ilgili olarak geniş bilgi için diğerleri yanında şu çalışmamıza "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD.), c. III, S. 2 (Ankara 2007), s. 1-46'ya bakılabilir.

ka hayırlı gelişmeye daha neden olmuş bulunmasıdır. Buna göre Üsküb'ün köklü ailelerinden biri olan Simitçiler'den Hacı Rüstem Bey'in oğlu olup buradaki İsabey Medresesi'nde okuyarak 1889-1891 arasında da Üsküb Belediye Reisliği dahil çeşitli görevler yapmış olan Sâlih Âsım Bey; Neml suresi 18-19. ayetlerine atıfta bulunarak; "*Mûr-ı zaiifin cenâb-ı Süleyman'a tuhfesi kabilinden olarak*" kendisinin "*Tarihçe*" olarak tavsif etmiş olmasına karşın Fehmi Edhem Karatay tarafından "*Üsküb Tarihçesi*" olarak isimlendirilen küçük bir eser hazırlayarak Padişah'a sunmuştur. Bugün el yazması Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan 11 cm. boyunda 15 satırlık toplam 6 vaktan ibaret *Tarihçe*, kabındaki kayda göre 16 Temmuz 1911'de yani Sultan Reşad'ın ziyaretinden yaklaşık bir ay sonra ve yazma nüshasından az farkla küçük boy 10 sayfadan ibaret olarak Üsküb Tarihi adıyla buradaki Kosova Matbaası'nda basılmıştır. Üsküb tarihi açısından son derece de önemli bu küçük eserinden 20 yıl sonra Sâlih Âsım bu şehirde ikinci eserini bastıracağıdır ki Üsküb Tarihi ve Civarı ismini taşıyan 40 sayfalık bu eserle o başladığı hizmeti tamamlamış olmaktadır.⁹

Bilindiği gibi Sultan Reşad 15 Haziran Perşembe günü gittiği Priştine'de iki gün kalmış, 17 Haziran 1911 Cumartesi günü ise geldiği yoldan Selanik'e dönmüştür.

Padişah bu defa da her din ve etnik kökenden halkın içten sevgi gösterilerine mazhar olmuştur. Nitekim güzergâhtaki Gevgili istasyonunda, program gereği on dakika durulmuş, karşılama için, kurbanların kesilmesi dahil, gerekenler eksiksiz yapılmıştır. Müftü Efendi'nin duasına katılanların hepsi âmin demişlerdir. Fakat dikkat çekici olanı Müftüyü takiben bir papaz tarafından da fasih bir Türkçe ile mükemmel bir diğer duanın yapılmış ve herkesin takdirini kazanmış olmasıdır.

Padişah, Selanik'te bu defa iki gün üç gece geçirmiş, 20 Haziran Salı sabahı yine trenle gezisinin son durağı olarak Manastır'a gitmiştir. Özlü olarak hatırlamak gerekirse, burada da çok büyük kalabalıklar tarafından karşılanmış, ikâmetine ayrılan Belediye Dairesi'nde kalmıştır. Yapılan törenlere Müslümanlar yanında Bulgar, Ulah, Rum, Musevi ve Sırp da katılmışlardır. Nitekim bununla ilgili bir değerlendirme cümlesinde İsmail Bey

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, "Sâlih Âsım'ın Eserlerinde Üsküb", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*, İstanbul, 1996, s. 49-61.

aynen şu ifadeye yer vermektedir; “*Huzura kabul buyrulan birçok muhtelif meslek ve mezhep erbabının yüzlerinde görüp hissettiğim intiba çok kuvvetli ve memnuniyet-bahş bir halde idi*”. Tâbi karşılama ve uğurlamada, her yerde olduğu gibi, çeşitli tarikatlar arasında Mevlevîler baştayıdılar.

Padişah Rumeli gezisindeki üçüncü Cuma Selamlığı'nı Manastır'da İshakiye Camii'ne giderek,¹⁰ aşırı derecede kalabalık bir cemaatle birlikte gerçekleştirmiştir. İsmail Bey, Cuma sonrasında Ubeydullah Efendi tarafından yapılan vaazdan bahsetmemekle birlikte, ‘*vatanın ve milletin saadet ve selâmeti ve ordunun daima zafer-yâb olması*’ niyazını içeren uzun bir duadan söz etmektedir. Bu vesile ile hatırlanabilecek bir husus da Bedüzzaman'ın 21 Haziran Çarşamba günü Manastır Yeni Camii'nde bir vaaz vereceğinin gazetelerde duyurulmuş olmasıdır.

Sultan Reşad ve beraberindeki heyet 24 Haziran'da Manastır'dan Selanik'e gelmiş, bu defa burada kalmaksızın hemen gemilere geçmişlerdir. Padişah ile gelişte olduğu gibi Barbaros Hayreddin Paşa, İsmail Bey ve arkadaşlarının bir kısmı da Mesudiye zırhlısına binmişlerdir. Fakat oldukça yaşlı olan Mesudiye yolda bozulmuş, İsmail Bey yolun kalan kısmını Mecidiye vapurunda tamamlamıştır. 26 Haziran 1911 Pazartesi günü Padişah ve beraberindekiler İstanbul'da yine coşkulu törenlerle karşılanmışlardır.

İsmail (Tuncu) Bey'in *Hâtıra-i Seyahât* ismini verdiği Sultan Reşad'ın Rumeli seyahatini anlattığı hatıralarını esas aldığımız çalışmamızı bitirirken kendisinin Manastır'daki izlenimleri arasında yer verdiği şu cümlesini hatırlamamız yerinde olacaktır; “*Bahçeye çıkıp küçük havuzun başına İsmail Cinânî Bey, Emiriâhur Şeref, Kâtip İhsan, Hazîne-i Hâssa Müdür-i Umumîsi Hafız Feyzi beyler ve Sertabîp Hayri ve Seryaver Hurşit paşalarla bir halka teşkil ederek musâhabeye dalmıştık. Kahveler içilip dondurmalar yenerek meşhûdât mevzu bahs oluyordu. Bizler daha serbest ve hususî mahiyette de ayrıca gezebildiğimiz için malûmât ve meşhûdâtımız diğerlerinden daha fazla idi*”. İşte İsmail (Tuncu) Bey, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yazma halinde bulunan hatıratının önemini, bu cümlelerle değerlendirmektedir ki, bizce de onun bu yargısında büyük oranda hakikat payı bulunmaktadır.¹¹

10 XVI. yüzyıl başlarında yapılmış olan İshakiye Camii yanındaki medrese, mektep ve tabhanesiyle bir külliye oluşturmakta ve Manastır'ın önemli dinî yapıları arasında yer almaktaydı. Geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, “İshakiye Camii ve Külliyesi”, *DİA*, c. XXII, s. 546-547.

11 Eski Yugoslavya ve dolayısıyla Üsküp'teki Osmanlı eserlerinin günümüzdeki durumlarıyla ilgili

Ek 1:

İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Makedonya (Üsküp)

(53)

29 Mayıs 327 Pazar

Uyanır uyanmaz ilk işim saate bakmak oldu. Saat 10. Çok yattığımızı zâhip olarak kalktım. Rûfêkânın bazıı henüz kalkmış bazıı da tıraş olmakta. Ben de lazım olan tuvaletleri ikmâl ederek kahvaltımızı yedik. Her tarafta fevkalâde telaş emâresi var. Bahçede İzmir'den gelen mûsikâ çalıyor. Ahali gece uyumamış gibi her tarafta mahşer-âsâ kalabalık balkona bakan on binlerce gözler dîdâr-ı şehriyârîyî ile müşerref olmaya teşne bulunuyorlar.

Hareket vakti geldi. Dört atlı saltanat arabası bineğe yanaşmış. Zât-ı Şâhâne sivil elbise ile redingot aşağıya teşrif ederek arabaya râkip oldular. Hareket-i Humâyûnu müteâkip mevkib teşkil edildi. Biz de landomuza binerek bu safta yerimizi aldık.

Sabri Paşa Caddesi, Vardar Caddesi, İstasyon Caddesi takiben istasyona muvâsalat edildi. Selanik Vali ve Kumandanı, Belediye Reisi ve azaları, Selanik mebusları, eşrâf-ı belde, mütehayyizân, konsoloslar ve sâire tarafından istikbâl olunarak ihzâr edilmiş olan hususi vagona râkip oldular. Mûsikâ Selam Havası'nı çalarak asker ve ahali hep birden "Yaşa Yaşa" duasını tekrarladılar.

Diğer vagonlara da Maiyet-i Şâhâne râkip olarak harekete hazır bir halde idik. Alafranga saat 8'de Üsküb'e müteveccihen hareket edildi.

Mevâki-i lâzımeden ve donanmadan toplar atılarak selam verilmişti. Hükümdâr-ı Âlî-şân pencereden teşyie gelenlere elleriyle selamlar vererek veda ediyor. "İnşaaallah yine avdette görüşürüz" buyuruyorlardı. Güzergâh henüz şehir manzarasını gâib etmedi. Önümüzde diğer bir hususi tren mu-

değerlendirme için bkz. Mehmet İbrahimgil, "Eski Yugoslavya I", *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar*, İstanbul, 1968, s. 153-168; Muhammed Aruçi, "Eski Yugoslavya II", *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar*, s. 171-196.

hafız kıt'ayı hâmilen gidiyor. Hat boyunda birbirini görecek mesafede sağ ve solda askerî noktalar ikâme olunmuş, selam vererek "Yaşa" duasını tezkâr etmekteeler.

(54)

29 Mayıs 327 Pazar Üsküp Yolu

Tren süratini artırdı. Düz yeşil bir ova içinde tiz düdük sadâlarıyla uçup gitmekteyiz. Saat 8.40'da Topşin geçildi. Burası Selanik'ten 22,40 kilometre olup bu mesafe 40 dakikada alındı. Saat 9.

Karaoğlu mürûr edildi. İkiisi arası 13,3 kilometre olup 21 dakika sürmektedir. Saat 9,16 Amanova mürûr olunarak yolumuza devam ediyoruz. Üsküp'e kadar bütün istasyonların mesafe ve hareket ve tevakkuf saat ve kilometreleri bir numaralı merbut tarifenâmede münderiçtir.

Yalnız tevakkuf mahallerindeki meşhûdâtım ve merasim izah edilecektir. Karasu'da nâm-ı diğer Ashârî'da(?) üç dakika tevakkuf edildi. Ahali kurban keserek dualar edildi.

Vagonların tekerlekleri memur-ı mahsusu tarafından çekiçle muayene edildi. Arazi gittikçe hafif bir irtifâ almakta, her taraf bağ bahçe, nihayetsiz kiraz bahçeleri, arazi yeşil, bazen Vardar Nehri takip edilmekte, bazen terk olunuyor.

Hareket edildi. Gömeniçe'ye muvasalat, üç dakika tavakkuf edildi. İstasyonda mahallî hükûmet erkânı, asker, imam ve rahipler, ahali istikbâl ve teşyide fevkalâdelik gösterdiler. Kurbanlar kesildi. Dualar olundu. Zât-ı Şâhâne pencereden halka selamlar vererek iltifat buyurdular. Burada Gömeniçe Bulgar İptidâi Mektebi, Rum mektepleri beyaz elbiselerle hürriyet kurdelalarıyla süslü kız çocukları neşideler okudular. 4.000 kişiye yakın bir kalabalık meşhûd olmakta idi. Kadın ve erkekler istasyonun seddi üzerinde durmuşlar, muttasıl bağıyorlar. "Yaşa, Yaşa" insanı müteessir edecek derecede bir tezahürât meşhûd. Kasaba bir vadide olmağla etrafı kâmilen meyve ve sebze bahçeleriyle mevrû. Yamaçlarda birçok beygir sürüleri otlamakta, uçuşan kuşlar, kelebekler, papatyalar, çiçekler bu merasime, âlâyîşe diğer letâfet veriyor. Sağ tarafta Vardar'ın bir kolu devam ediyor. (55) Hat boyunca sarı bulanık bir su. Yalçın kayalar o kadar yükseliyor ki minareye bakar gibi geliyor.

Buradan da hareketle saat 10.25 Kakeli'ye muvasalat olundu. Müthiş bir kalabalık. Erkân-ı hükûmet, asker, ahâlî davul, zurnalarla kadın erkek karışık istikbâle gelmişler. Üç kurban kesildi. Bu esnada biz de vagon restoranda yemekte idik. Yemeklerimiz tam yol için intihap edilmiş mükellef, yeter ve gerekse Vekilharç İsmail Efendi gibi müdürân varken bunların fevkalâdeliği mutlaktır. Soğuk piliç, soğuk kuzu, zeytinyağlı dolma, irmik helvası, bol meyve, Bozel (?) maden suyu, dondurma, enva-ı peynir, burada Sadrâzam Hakkı Paşa, Dahiliye Nâzırı, Maarif Nâzırı ve diğer ricâl-i hükûmet, Serkârın ve Başkâtip ve Seryâver vagondan inerek Hükümdar'ın penceresi önünde mevki alarak halkın hissiyatına tercüman oldular. On dakika tevakkuftan sonra hareket edildi.

Saat 11.11'de Mirofça geçildi. Arazinin güzelliği, orman, akarsular, mevrû tarlalar, bahçeler Rumeli'nin destan-ı cihan olan bedâyiini biz de müşahede ederek zevk-yâb oluyorduk. Manzaranın sık sık tebdîli Rumeli'nin bir moasker, hattâ ezeli ve ebedî bir mâreke olduğunu ihsas etmekte idi. İşte Rumeli ilk gören için bu hal bir bitmez nişânesidir. Yemekte rahat etmediğimizi burada kaydetmek isterim. Sadrazam Hakkı Paşa, Talat Bey, Halil Bey, Serteşrifâtî İsmail Cinânî Bey, Başkâtip, Serkarîn, Sertabîp bu vagonun kalkmak ve doymak bilmez müşterileriydiler. Bunlara iltihak eden bazı ümerâyı askeriye de az çok bu halde idiler. Bunların yediklerini başka birisi yemiş olsaydı mutlak bir hafta sû-i hazma düçâr olurdu.

Bereket versin Maden suyu imdatlarına yetişiyordu. Servis yapan Enderrun efendileri kan ter içinde bu fehâmetlülere muttasıl yemek, su, dondurma taşıyorlardı. Bunların kalkmalarını beklediğimiz için yemeğe bu kadar geç kalmıştık. Bunların kalkacakları yoktu. Biz de boş yerlere sığınarak karınımızı doyurmak fırsatını güç bulduk.

(56)

29 Mayıs 327 Pazar

Saat 11.19'da Ustrumca'ya muvasalat edildi. Erkân-ı hükûmet, halk, asker, jandarma istikbal merasimi icra ettiler. Davul zurnalar çalıyor. Ahali millî elbiseleri lâbisti. Şehriyâr-ı Mükerrrem pencereden halkı selamladı. Duvar "Yaşa Padişahım" âvâzeleri (her) tarafı çınlattı.

Herkes serbestçe padişahlarını görmek için yakına kadar geliyor. Bir ka-

dın “*Babamızı görmesem ölürüm*” diye bağıyordu. Birçoğu ağlıyor. Ne garip hâlet-i rûhiye. Bu az çok dağî halk rikkate gelip ağlamak hissine kapılıyor. Tarz-ı telebbüsleri potur, kırmızı kuşak, başları sargılı, ayakta yemeni, ellerinde kırmızı yeşil bayraklarla muttasıl “*Yaşa*” diye bağıyorlar. Sadriâzam Paşa, Dahiliye ve Maarif nâzırları ve yâverân, Serkarın ve Başkâtip vagon-ı hümâyûn önüne inerek halka münasip sözlerle tatyib-i hatırda bulundular. Eşrâf-ı belde gümüş kupalarla limonatalar takdim ettiler. Bana da bir kadeh nasip oldu.

Burada etrafa bakındım. Civar dağların heybet ve azameti ve güzelliğini seyre doyamadım. Demirkapı'ya giden yol oldukça dar. Boğaz ve ova marşılıklı sema ile birleşmiş azîm dağlar tepeleri karla mestür, Vardar Nehri bazen sağa ve sola geçiyor.

Dağlar o derece yükseliyor ki semaya merbut zannını veriyor. Geçitler, boğazlar, vadiler müteaddit hattın tarafeyni kâmilten mezrû buğday, yulaf, mısır, darı tarlaları ile muhât.

İstasyonların Anadolu hattına nazaran birbirine daha yakın olmaları ve eşya ambarından mahrum bulunmaları câlib-i nazardır. Anadolu mevkiflerinin vâsî, mükellef binalarına ilaveten birer ambarları vardır. Bununla beraber Anadolu hattı etrafında nihayetsiz bir vüs'at, geniş bir ufuk göze çarparken burada mahdut bir gölgelik altında toplanmış oturan bu darlığa nasıl tahammül ettiğini tahlile uğraşıyorum.

Bazı yerlerde ekinler biçilmiş, demet yapılmış ve bazen yığın halinde duruyor. Ovalardaki meşe ormancıkları meşhûd oluyor. Muhtelif renklerde kır çiçekleri serapâ ovaları kaplamış velhâsil (57) bir sahne-i Cennet.

Şurada bir hadiseden bahsedeceğim. İstasyonda gümüş kupa ile Hükümdar'a takdim edilen şerbetten bakiye kalan bir iki yudumunu pamuk batırıp hastasına şifa olarak götürmek isteyen bir Arnavut kardeşin ricası cümleyi düşündürdü ve arzusu isâf edildi. Hakikaten elindeki bir tutam pamuğu şerbete batırıp aldı. Dua ederek ellerini semaya kaldırarak memnun ve müsterih gitti.

Bu itikat ve imanda bu derece samimi rabitalarla bağlı bulunan bu temiz insanları çi-fâide biz idare edemiyoruz. En ufak bir taltifle her istenilen fedâkârlığı icraya amâde olan bu unsurları en kıymetsiz sebeplerle, bahanelerle dil-gîr edip, küsüp öldürmekteyiz. İşte Koçanik hadiseleri ve sâire.

Buradan saat 11.24'te hareket edildi. Saat 12.00'de Demirkapı'yı geçiyor-

duk. İstasyon soldadır. Hakikaten Demirkapı, burası Arnavutluk'un kapısı denilse sezâdır. Kudret-i Hâlûk o derece mehîb, metin, sen-gîn boğaz halk etmiş ki, temaşası insanı havf ve hırâse düçâr etmekte. Hattın geçtiği yerin genişliği dört metre, yan tarafı Vardar Nehri. Boğazın yan cidarları tahminen 250 metre irtifânda dik ... kayalardan ibarettir. Burada ber-mûtâd Hükûmet erkânı, asâkir, ahali selamladılar. Durulmadan geçildi. Saat 12.36. Karyovlayık nâm diğer Tikveş'e muvasalat edildi. Buraya gelinceye kadar boğazdan itibaren arazi genişlemektedir. Her taraf mevrû, çiftçiler çapalarını kaldırarak selamlıyorlar, bağılıyorlar. Kimi "Padişah Yaşa", kimi "Çok Yaşa Padişah" diye haykırıyor. Askerler birer âteş-pâre-i celâdet olan Türk oğlu Türk mukaddes silahıyla güneşin kızgınlığı altında tunca dönen rengiyle ... selamlıyor.

İstasyonda iki tâk yapılmış, istasyon boyunca defne dallarıyla, hürriyet kurdellarıyla mahya kurmuşlar, bir baştan bir başa ahali dolmuş, Mûsikâ Marş-ı Sultânî çalıyor. Sekiz yaşındaki çocuğunun bomborze (?) çalışı hayreti mücip. Dört adet tarihî sancak meydana rezk edilmiş.

(58)

29 Mayıs 327 Pazar Üsküp Hattı

İkisi gâyet eski olduğunu söylediler. Üzerindeki yazıların ekserisi mürûr-ı zamanla silinmiş bazı yerleri okunmakta fakat bir mânâ çıkarmak kâbil olmadı. Mesela "Hazret-i Mevlânâ, vefk Tikveş" kelimeleri vardı.

İttihad Mektebi talebesi bir eş elbiselerle, bayraklarla mevkî almışlardı. 15 dakika tavakkuf edildi. Selanik Merkez Kumandanı, Emniyet-i Umumî Müdürü Gâlip Bey, Sadriâzam, Dahiliye ve Maarif nâzırları, Serkarin beyler trenden inerek vagon-ı hümâyûn penceresi önünde karşılıklı mevkî aldılar. Hareket vakti geldi. Hareket olunarak yolumuza devam ediyoruz.

Şimdi hattın solunda tepede ufak bir köy geçiyoruz. Burada bir karakol binası görünmekte asker selamda, çocuklar, kadınlar bağılıyorlar, el sallıyorlar, sevinçle zıplıyorlar.

Vardar Nehri şimdi sağ tarafımızda bize yakınlaştı. Sağımız ova, sol cihet mütamadî bir yamaç imtidât etmekte. Buğday ve sâir ekin tarlaları rüzgâr estikçe deniz manzarası almakta ve başakların eğilip kalkması bizi selamlıyor gibiydi.

Şu anda sâye-dâr bir ağaçlık arasından geçiyoruz. Hava sıcak. İleride büyük kiliseyi havî kasaba geçildi. Burada bir köprü var. Arazi burada intizamla teşekkül etmekle her dağın müntehasında güzel bir vadi, boğaz, bir dere mevcuttu. Yeşil güzel dağlar, birer birer gâip olmakta, onların yerine çıplak taşlı malta ile döşenmiş gibi cesîm çıplak tepeler kâim oldu. Yârların cidâr kayalarından akseden sıcaklık yüzümüze vuruyor.

Tepelerde, nehir, su ve dere yataklarında asker, jandarma ile dolu ihtiyâtî tedbir ve asâyîş fevkalâde ihtimamla tatbik edilmiştir.

Sağımızda nehir hâlâ devam ediyor. Yayın balıkları suda şinâverlik ediyorlar. Arazi şimdi büsbütün değişti. Gayet vâsî ovalar sararmış ekinlerle tabii güzelliğini muhafaza ediyor.

(59) Dağlar gittikçe uzaklara gidiyor. Her tarafta Cennet-misâl ufak sevimli ormancıklar. Ağaç sâyeleri mevcut. Hattı bazen ağaçlar ihata ediyor. Hattımız güzel bir dere kenarını takip etmekte. Çınar, söğüt ağaçlarından ufak bir ormanı geçiyoruz. Her tarafta askerî çadırlar. Asker selam vaziyetinde “Çok Yaşa” bağırıyor. Bazı yerlerde arazi üzerinde tabiatın, baharın sanatkâr, emsali yapılamaz bediaları göze çarpıyor. Mesela bazı yerlerde koyu yeşil ve açık yeşil ve sarı renklerle karalar teşekkül etmiş ve onbeş yirmi dönümlük bir saha, diğer tarafta kırmızı ve mor renklerle işlenmiş müstatil bir saha, daha öbür tarafta bir hatt-ı mün’akis teressüm etmiş gibi bunların hendesi kâidelerle ölçülse bir santimetre inhirâfları görülmez. Kudret ve azemetullahî karşısında secde-i azamet-i rubûbiyyete kapanmamak mümkün mü?

Solumuzda ekin tarlaları arasından nehir cereyan etmekte aynı Bursa Ovası'nı ve Nilüfer Çayı'nı hatırlatmaktadır. Şimdi bir müfreze asker selam duruyor. Artık gölge hiç yok. Yalnız ara sıra bulutlar geçici gölge veriyor, bu kadar. Mesafemiz Selânik'ten beri 166. kilometrede. Arazi münbit ve mahsul-dâr. Uzaktan görülen tepeler bulut zannı veriyor.

Henüz başaklanmış buğdaylar nazarlara zevk-âver bir sahife açıyor. Her yerde köprü ve tünel başlarında, kara mehîp dağ tepelerinde, eteklerinde tarla ve gümüş derelerin kenarlarında asker, yine asker görülmekte silahlı elinde masum ve himâyet-kâr nazarlara hükümdarını selamlıyorlardı. Nihayet uzaktan istasyon görüldü. Günün bu saati de her an değişen panorama içinde geçiyordu. Saat 1.22 Dinçatıgraçko'ya vâsıl olduk. Tren süratini hafifletti. Gayet âheste istasyon geçildi. Burada da halk, asker, jandarma, erkân-ı

hükûmet selamladılar. “Yaşa” nidasını etrafa yaydılar. Hattın cenahları git-tikçe daralmakta ve aynı zamanda yokuş çıkmakta olduğumuz da bâriz şe-kilde belli idi.

(60)

29 Mayıs 327 Pazar Tren

Vardar Nehri hatla tamamen muvazî istikamette devam ediyor. Yalnız biz yukarı akıyoruz, o aşağı Selanike gidiyor. Köprülü önümüzdeki istasyon. Buraya girmek için Demirkapı geçidinden daha biraz genişçe boğazdan ge-çilerek istasyona dahil olduk. Bu arada iki tünel geçildi.

Sat 2.14. Burada boğazın teşekkülâtı pek garip. Semadan karşılıklı iki dağ zemine kadar inmiş. Vardar Nehri ortadan akıyor. Sol tarafta ufak bir tünel. Şehir karşılıklı yamaçlara, nehrin dik ve keskin kaya olan cidarları üzerine inşa edilmiş, hepsi mâî ve beyaz boyalı İslâm, Bulgar, Rum evlerinden iba-rettir. Şehrin hakim sırtında askerî kışla görünmekte, Reji Dairesi olduğunu anladığımız büyükçe bina hal-i inşada, nehir şehrin ortasından ve derince bir yatakta akmaktadır. İstasyon baştan aşağı takriben iki metrelik bir hatt-ı müstakîm üzerinde ahâlî-i belde toplanmışlar. Piyade, süvari jandarma bölükleri erkek, kadın, çocuk selam vaziyetinde mûsikâ Marş-ı Sultânî ça-lınca hep birden “Padişahım çok yaşa” duasını tekrarladılar. Halkın coşkunun tezahürâtı burada her yerden fazla idi.

Tren durur durmaz Sadriâzam ve nâzırlar, Serkarîn ve Başkâtîp ve Yâverân-ı Şehriyârî trenden inerek vagon-ı hümayûnun önünde mevki aldılar. Erkân-ı hükûmet, eşrâf-ı belde, Müftü Efendi ve reis-i rûhânîler huzur-ı hümayûna kabul buyurularak mazhar-ı taltîfât oldular. Heyet-i Vükelâ bu zevâtlâ görüştüler. Kısa ve samimi hasbihallerde bulundular. Kurbanlar ke-sildi. Çok eski ve tarihî kıymeti hâiz bir ucunda “Mâşâallah” ibaresini hâvî, kılıf içinde bir sancak getirilip Zât-ı Şâhâne'ye takdim kılındı. Zât-ı Şâhâne ecdâd-ı izâmından Murâd-ı Hüdâvendigâr'a aidiyeti rivayet olunan bu san-cağı yed-i mülûkânelerine alarak baktıktan sonra (61) “İnşâallah bu sancak daha çok fütûhâta alem olur” buyurdular.

On yaşlarında Dimçe namında Bulgar milletinden bir çocuk Huzûr-ı Hümayûn müvâcehesinde Türkçe fasîh, muhtasar ve hâzirûnu hayrete ilkâ eden ve şaşırmaksızın, bir hitabede bulundu. ‘Bulgar tebasının sadakat ve

hissiyâtına tercüman olduğunu 600 seneden beri yekvücut yaşayan bu milletin yine bu vatan uğrunda öleceklerini ve bunu cana minnet bileceklerini” beyan etti. Hitâbe aralarında “*Bizi bizden ziyade seven sevgili babamız, bizi bizden ziyade düşünen canımız Padişahımız*” gibi elfâz kullanmıştı.

Bundan sonra mini mini bir Türk kıızı nutuk irâd ederek; “*Sevgili Padişahımız! Sen bize bugün yeni bir hayat, yeni bir istikbal verdin*” diye candan ve değerli sözler söylemişti. Her ikisi de bilâhare huzura kabul olunarak taltif edildiler.

Dimçe'nin aile rıza ve muvafakati istihsâl olunduktan sonra İstanbul'da tahsil görmek üzere celb ve masârifinin ceyb-i hümayûndan tesviyesi فرمان buyruldu. Bilâhare Dimçe ile beraber muhtelif cins ve mezhepten üç dört çocuk Şehriyâr-ı Maârif-perver hesabına tahsil görmek üzeri İstanbul'a celb olundu. İstasyon binasının tezyînâtı, yapılan tâkın ihtişâmı gözle görülmeden tarif olunamayacak derecede şâşaa-pâş idi.

Hareket zamanı geldi. Halkın ‘*dua ve yaşa*’ sadaları ve mûsikânın selamları arasında hareket edildi. Her tarafta akşamın letâfeti meşhûd olmakta ve ruhu tesrîr edici haz vermekte idi. Bu satırları not ederken küçük bir tünel geçtik. Biraz ileride büyükçe bir tünel daha geçildi. Üç dakika devam etti. Birçok boğazlar, müteaddit yarlardan geçerken tevahhuş etmemek kâbil olmuyor. Silsile-i cibâl birbirini takip ediyor. Vardar Nehri bizi bırakmıyor. Muttasıl bizimle devam ediyor. Sağa, sola geçerek bizimle sürat müsabakası ediyor gibiydi. Şimdi 216. kilometredeyiz. Selam duran askerleri birer birer arkaya bırakıp geçiyoruz.

(62)

29 Mayıs 327 Pazar Tren

Saat 3.20. Zelinko istasyonuna geldik. İstasyon serâpâ bayraklarla, defne dallarıyla süslenmiş, müteaddit levhalar asılmış, hükûmet erkânı, asker, ahalî selam vaziyetinde ‘*yaşa*’ bağırlıyorlar. Tren âheste bir süratle geçti. Bizler de bilmukâbele el sallayarak selam verdik. Üsküb'e doğru yol alıyoruz.

Son merhale Üsküp. Hafif bir yağmur serpti, devam etmedi. Tatlı bir serinlik verdi. Sıcaktan şikayete mahal kalmadı. Karnımız da acıktı. Vagon restoran ber-mûtat komple. Tren daha süratli gidiyor. Üsküp ovasına girdik. Hat boyu söğüt ve kavak ağaçlarıyla dolu. Uzaktan ovanın manzarası

ve civar tepeler aynı Bursa ovasının manzarasında. Her taraf zümrüt misali bahar kokusu içinde muttasıl gidiyoruz. İşte nihayet şehir görüldü. İlerliyoruz. Muhteşem bir tâk. Ne âli tehasşusâtla vücuda getirilmiş. İleride bir ikincisi bu hissiyâtı tezyîd ediyor.

Saat 4'te Üsküp istasyonuna vâsıl olduk ve tavakkuf edildi. İstasyonda muazzam bir tâk inşa edilmiş, bâlâsında;

*Şeref-i kudûmunla milleti eyledin şâd
Milletinle bin yaşa ey Sultan Reşâd*

yazılmış, diğeri bir tâkda dahi;

*Culûs-ı Hazret-i Sultan Mehmed Hân-ı Hâmîs
Melekler duydu etti arz-ı şâdumânî*

yazılmış, yüzlerce bayraklar, defne dalları, çiçeklerle süslenmiş muhteşem bir manzara arz eden bu tâklar cidden vakûr ve cazip görünmekte idi.

İstasyon müstatillüş-şekil büyük bina ve birçok aktarma manevra hatlarıyla mâlî muntazam bir meydanı havîdir. Tren durunca mûsikâ Marş-ı Sultânî çalmaya başladı. Binlerce asker resm-i selâm ifa ediyor. Şehrin muhtelif mahallerinden toplar atılmakta idi. Üsküp Valisi, Kumandan, Müfettiş-i Askerî, vilâyet memurîn ve ümarâ-yı askeriyye, mütehâyızân-ı belde, Eşrâf-ı Sırp, Bulgar, Rum ve sâir. Ruhbanlar ve bunların önünde kadı, meşâyih ve Mevlevî dedegân (63) ve diğeri tarikat mürid ve dervişleri saf saf mevkî almışlar ve hepsi yek-âvâz duâ-yı padişâhî ifa ederek Zât-ı Şâhâne dahi cümlesine birden selam verip dört atlı saltanat arabasına râkip oldular. Mevkib-i hümayûn hareket edince gerdüne-i saltanatın önünde mızraklı süvari bölüğü ve arkada aynı miktar süvari ve caddelerde askerî kordonlar yer almıştı. İstasyon Caddesi'nin tezyinâtı her türlü tavsif ve tahminin fevkinde. 500 metrelik ve 15 metre arzındaki caddenin imtidâdınca karşılıklı uzun direkler dikilmiş üzerleri kırmızı beyaz kumaşlarla sarılmış ve tepelerinden karşısındaki direğe teller gerilmiş ve bunlardan aşağı sarkıtılmış uçları sivri ikişer metre boyunda kırmızı beyaz binlerce alay bayrakları ve defne dalları nâmütenâhî devam ediyordu.

Şehrin bütün caddeleri resmî devâir ve kışlalar elektrikle donatılmış yollara kum dökülüp bolca sulanmış tertemiz bir halde idi. Doğru söylemek icap ederse pâ-yi tahtta bu kadar cazip ne bir manzara ve ne de bu

derece temizlik meşhûd olmaktadır. Herkesin nazar-ı tahsînini celp eden şu intizâm ve fevka'l-âdelik bir zevk-i selîm eseri idi. Caddelerde Selânik misillü müthiş bir izdihâm var. Alkış alkış mütemadiyen alkış ve 'Yaşa yaşa' duaları ale'd-devam işitilmekte. Mevkib-i Hümâyûn âheste âheste ilerliyor. Güzergâhta mevki alan birçok Osmanlı mekteplerinden başka Bulgar, Sırp, Rum, Roman mektep talebe ve tâlibânı yeknesak elbiselerle ve bilhassa kızlar umûmen beyaz elbise, beyaz çorap ve iskarpin ve eldiven ve beyaz başlıklarla zambaklara dönmüşlerdi. Ellerindeki çiçek demetlerinden muttasıl arabalara çiçekler atıyorlar. Gülerek bağıryorlar "Yaşa, Yaşa".

Birçok mektep mûsikâları Marş-ı Sultânî çalarak akabinde selam verip "Padişahım çok yaşa" âvâzeleri Üsküp âfâkını çınlatıyordu. Böyle tantanalı debdebeli bir resm-i kabul ve istikbâl içinde ikâmet-i Hümâyûna tahsis olunan Üsküp Mekteb-i Sultânî binasına muvâsat olundu.

(64)

29 Mayıs 327 Pazar Üsküp Akşam

Hükümdâr-ı Müfahham araba ile bahçeden geçerek binanın büyük kapısı önündeki binek taşına gerdüne yanaşıp arabadan indiler. Araba kapısını Emîr-i Âhur Şeref Bey açmıştı. Maiyyet-i Hümâyûn erkânı da dış kapıda inerek içeri girdik. Berâ-yı resm-i tâzim burada dahi bir bölük asker ve mûsikâ resm-i selâmı ifa ettiler. İstirahat ve el yüz temizliği yapmak üzere herkes tahsis edilmiş olan daire ve odalarına çekildiler.

Mektep binası Üsküb'ün en güzel mevkiinde yapılmış. Kârgîr dört cepheli, cesîm 40 odalı, müteaddit cesîm salonları ve geniş koridorları hâvî üç katlı ve bahçe ortasında ön cephesi demir parmaklıklı muntazam binadır. Elektrik ve bahçede hamam ve diğer müstemilâtı hâvî olup diğer vilâyet merkezlerinde de bu misillü mektep binalarının inşası şâyân-ı temennidir.

Zât-ı Şâhâneleri için tefrik ve tahsis edilen ve suret-i mükemmelede tefriş olunan daire orta katta caddeye nâzır koridor üzerindeki kısımdır. Burası altı oda ve bir geniş balkonu hâvî salondan ibarettir. Bina serapâ sancaklarla ve renkli ampullerle, defne dallarıyla tezyin olunmuş ve dairenin üstünde hükümdara mahsus sancak keşide kılınmıştı.

Ziyaeddin ve Ömer Hilmi efendiler hazerâtına tahsis edilen kısımda binanın garp cephesinde aynı koridor üzerinde iki odadan ibaret olup ittisa-

linde ve köşedeki dört pencereci oda da bize verilmişti. Odalarda karyola, cibinlikler ve sâir her türlü ihtiyaç temin ve ihzâr olunmuş mükemmel bir salon halinde idi. Bir daha tekrarından vaz geçmeyeceğim. Bu seyahat-i Hümâyûn dolayısıyla Mefrûşât ve Hereke Fabrikaları Müdürü Hacı Âkif Bey'in gösterdiği liyâkat ve iktidâr ve dirâyet ve işgüzarlık akla hayret verecek derecededir.

Nefs-i Hümâyûna ait bütün levâzım-ı seferiye, mefrûşât, eşyâ-yı beytiyye, âvîzeler, yatak, halı, duvar tabloları, şamdan ve saatler, gece fenerleri ve şehzâdegâna ait aynı eşya ve malzeme maiyet-i Hümâyûnda bulunan ricâl, ekâbir ve diğcr bendegân-ı hâssadan (65) en küçük teferruâta kadar hattâ terliklerine varıncaya kadar ve daha sonra bütün bu yüzlerce insanın alêd-derecât yiyip içeceği mevâdd-ı gıdâiyye ve evânî-i zücâciye ve yemek takımları ve sâire istabl-i âmire takımı, landolar, faytonlar, beygirler, raht-ı hümâyûn, aşçı, arabacı, seyis, hademe bütün bunları sevk ve idareye ve tanzime memur olanların ve daha sonra maiyet-i Şâhâne misafir bulunan vükelânın her türlü ihtiyaçları şâhane bir şekil (ve) surette ihzâr olunmuştu. Bunlar o derece muntazam tertip edilmişti ki Selânik, Üsküp ve Manastır'daki ve Priştinedeki bütün bu levâzımât yerli yerinde durmak üzere tertibât alınmıştı.

Sadrîâzam Paşa'ya, Dahiliye ve Maarif Nâzırı beylerle Serkarın ve Başkâtıp ve Sertabip ve Karin İbrahim ve Serteşrifâtî İsmail Cinânî Bey'e ve Seryâver Paşa'ya tahsis edilen odalar aynı koridor üzerinde ve şark cephece idi.

Hademe-i Şâhâne efendileri için ayrıca bir daire tahsis olunmuştu. Odalarımıza geldiğimiz zaman çantalarımız daha evvelden gelmiş, karyolalarımızın yanlarına bırakılmıştı. Elbiselerimizi değiştirdik. Gömlek ve çamaşır değiştirerek temizlendik. Trende makinenin çıkardığı kömür dumanı müthiş toz ve kir yapıyor. Yüzümüz ellerimiz adeta esmer bir renk almıştı. Şöyle istirahat için biraz uzun oturmak mecburiyeti hâsil oldu. Hayli müddet istirahattan sonra akşamüzeri bahçede biraz dolaşmak üzere çıktım. Bahçemizin yanında Ziraat Mektebi var. Nisbeten ufak kârgîr binadır. Rükûb-ı Şâhâne'ye mahsus araba ve beygirler için burada yeniden bir mahal yapılmış. Matbah hariçte kurulmuş. Maiyyet Bölüğü süvarileri güzel, ağaçlık bir sahada çadırlarını kurmuşlar, tarihî sipahi bölüklerini hatırlatıyorlar. Her iki mektep arasındaki sahaya yerli mensûcât ve mâmûlâta dair güzel Sergi Bi-

nası yapılmış. Saat 12. Her taraf tenvir edildi. Bahçeler, caddeler tekrar sulanıyor. Kalabalık mahşerden nümune. Tatlı, vücudu serinleten bir rüzgâr var.

(66)

29 Mayıs 327 Pazar Üsküp

Birinci katta geniş mektebin yemek salonu Mâbeyn erkânı için yemek salonu haline ifrâğ edilmiş. Saray-ı Hümayûndaki bütün konfor aynen buraya nakledilmişti. Bu eşyalar Saray'dan getirilmemiştir, ihtiyat levâzımından temin olunmuştur.

Saat 0.30. Yemek zamanı geldi. Yukarıda odamızda yemeğimizi yine sofracımız ve tablakârimiz hazırlamıştı. Osman Çavuş bu temiz ve vazifesine son derece merbût adam burada da aynı titizlikle vazife görmektedir.

Listemiz: Kuzu pizolasi, taze fasulye tereyağlı, soğuk piliç, enginar, börek, pasta, tavuklu pilav, çilek hoşafı, dondurma.

Bade't-taam kahveden sonra aşağı büyük kapının önüne indim. Bahçe tamamıyla dolduktan sonra dış büyük cadde imtidâdınca mahşer-âsâ halkla dolu. Bahçe binlerce ampullerle nurlara gark olmuş. Ertuğrul Yatı Mûsikâsı Muallim Lanke Bey'in idaresinde millî parçalar çalıyor. Ahali sunuf-ı muhtelifeden ibaret, yekvücut olmuşlar kardeşçe bu geceyi tes'îd ediyorlar. Bir aralık Zât-ı Şâhâne balkona teşrif buyurdular. Sadık evlatlarını selamladılar. Coşan halk "Yaşa, yaşa" nidalarıyla Üsküp âfâkını inletmişlerdi. Bu gulgulenin hitamında Şevket-meâb mûsikâya tekrar çalmasını bizzat irade buyurmuşlardı.

Mûsikâ "Yürüyelim ecdadımız bu yollardan yürüdü" vatan güftesini terennüme başlayınca halkın kısım-ı âzamı da iştirak ederek müessir bir sahne hâsıl eylemişlerdi. Mûsikânın hitâmında bir hey'et-i millî marşlar söyledi. Münavebe ile mûsikâ çalıyor, sonra halk söylüyor, şehre hakim tepelerdeki askerî kışlalardan havâî fişenkler atılıyor. Her ağızdan "Padişahım çok yaşa" duası çıkıyor. Bu tebçilât ve alkış çok samimi ve hakiki idi. Ciddi bir muhabbet, Padişah'a gösterilen bu candan sevgi ve hürmet yine kendi hulûs-ı kalpleri neticesiydi. (67) Âlem-i İslâmiyet ve asırlardan beri hükümrân olan Osmanlı Devleti'nde böyle bir gün ve böyle bir safha-i samimiyet görülmemişti. Halk serbest hareket ediyor, bahçeye girip çıkıyor, çayirlarda oturmak, güreşmek, mûsikâ başlayınca ayağa kalkıp dinliyorlar, hitamında dua ede-

rek tekrar oturup şen ve şâtır gülüşüyorlar velhasıl öyle bir şâdumanlık ve şetâret rû-nümâ ki tariften âcizim.

Müslim ve Hıristiyan mektep muallimleri ve talebesi kol kola girmişler, bayraklar ve meşalelerle muntazam alaylar halinde bahçeye girerek balkonun önünde tezahürâtta bulunarak 'Yaşa' duasını tekrarlayarak durdular. Hükümdâr-ı âlî-kadr bu alaydan ve muhtelif anâsırdan beş kız ve beş erkek çocuğun nezd-i Şâhâne'ye isâlini ferman buyurdular.

Şevket-meâbın fermanı üzere tâlibât ve talebe arasından derhal tefrik olunan on çucuk nezd-i Hümâyûn'a Serkarîn delâletiyle isâl edildi. Zât-ı Hümâyûnları bunları, bu çocukları okşayarak ayrı ayrı isimlerini ve sınıflarını sondular. Kızlara birer elmas iğne, erkeklere yeni basılan sikkelerden liralılar ihsan buyurup; "Böyle kardeş gibi geçininiz, muhabbetiniz devam etsin. Ben de pederlik vazifesini bilâ-istisnâ ifa ederim" cümlesiyle taltif buyurarak avdetlerine müsaade buyurdular. Çocuklar memnun, müsterih bir halde kafilerine avdet ettiler. Saat 4.30. Halk yavaş yavaş kemâl-i intizamla çekilmeye başladı. Hükümdarın da istirahatete ihtiyacı mutlakı. Ben de odamıza çıkıp notlarımı ikmâl ederek istirahatete daldım.

(68)

30 Mayıs 327 Pazartesi Üsküp

Arkadaşım(ın) sedasıyla uyandım. Saat 12. Doğrusu biraz zorlukla kalktım. Ve tuvalet ikmâlinde sonra hazırlanmış olan mükellef kahvaltımızı yedik. Mesela süt, çay, kakao, kahve, üç dört türlü peynir, keza aynı miktar cins zeytin ve reçel ve bal, tereyağı, siyah havyar, çörek ve pastalar.

Dualar ve şükürden sonra giyinerek salona geçtim. İstanbul'a birçok mektup yazdım. Biri halama İkinci Kadın Efendi'ye, diğeri valideme, birisi refikama ve kardeşime ait idi. Tabii bu yazılarda oldukça tafsilât verdim. Ve onları gıptaya sevk edecek izahat verdim. Doğrusu bu seyahata değil onlar bütün cihan gıpta etse yeri var. Bir daha emsâli olmaz, olamaz. Yeni bir dünyada olduğumu zannediyorum. Muhit, tabiat, hadisât ve eşhâs her şey değişik. Her şeyde yenilik, başkalık vardı. Bu değişmenin, teceddüdün mânâsı, medlûlü o kadar şumullü ki, asıl insanı düşündüren nokta da burasıdır. Türkiye inkilâbı yep yeni bir zihniyetle meyda(na) çıkmıştır. Otuzbeş sedir hükümdar ismini ağızlarına almaya korkan ve bunu bir suç telakkî

etmek vadisine kadar düşen fert, kitle bugün semadan inmiş gibi aralarında müşfik bir baba şekil ve suretinde görüp buldukları ve seve seve alkışladıkları hükümdarı ve bu hadiseyi tahlile uğraşiyor, içinden çıkamıyor. 'Dünle bugün arasındaki fark neden bu kadar büyük ve niçin böyle olmuş? Dün bugünün misli neden olmamış, manî ne idi? Yarın ne olacak?' gibi tâbi yüzlerce istifham nazarlarda, fikirlerde kıvrıla kıvrıla tecessüm ediyor ve cevapsız kalıyordu. Fıtrat-ı beşer her tehavvüle derhal alışıyor. Sanki asırlardan beri böyle imiş gibi bu inkilâba da mazide çoktan yer verildiğini hissediyordum.

(69) Gelelim sadede. Tren tozu toprağını bertaraf etmek için banyo yapmak muvafık olacağından arkadaşla aşağı mektebin hamamına inerek bu ihtiyacı da bertaraf ettik. Hava sıcak mamafih Üsküp Ovası ve Vardar Vadisi daimi bir hava cereyanı içinde... Odamıza nâzır yüksek dağın tepesinde bu sabah kar var. Ne hoş. Adetâ serinliğini duyuyor gibiyiz. Yeşil dağın zirvesi beyaz renkte, görünüşü câlib-i nazar bir letâfet teşkil etmekte. Esasen buraların her tarafında birbirine benzemeyen ve tarife sığmayan başka başka güzellik var.

Dairenin üst katında durupta şehrin umumî manzarasını seyrederseniz nâmütenâhîlik içinde yeşil bir deniz ve her tarafından yükselmiş söğüt, kavak, çınar, meşe ve meyve ağaçları, beyaz minareler, askerî kışlalar ve Vardar'ın gümüş rengini uzun ve kalın bir kurdela gibi görürsünüz.

Bundan daha cazip ve daha ruhlu ve safâ-bahş bir temaşâ tahayyül edemem. Ben hesabıma bu manzaranın meftûnu ve aşığı oldum. Müerrihân-ı Rûm bu şehre "Mâzenderân-ı Rûm" derlermiş.

Kalabalık başladı. Akın akın halk kitleleri geliyor. Caddeler, sokaklar adam deryası, caddeler sulaniyor. Şehirde cevelân eden başka bir ruh var. Cevvâliyet artmış, esasen bu insanların ruhları fa'âl ve cevval bir haldedir. Miskin tavırlı kimse görülemez. İhtiyarı dahi asabî, hırçın adımlarla sür'atle gider, yürür. Daha olmazsa koşar, velhasıl hepsi sebik-rûh, sebik-pây kim-seler.

Biraz bahçeye çıktım. Bahçenin tarhı güzel yapılmış. Çimler iyi bakılmış, çiçek göbekleri, resimler oldukça zarif işlenmiş, yollar beyaz ince dere kumu ile döşeli, oldukça itinalı bir bahçe. Bahçe kapısının üzerine asılmış olan levhada yazılı olan kıt'a pek hoşuma gitti. Not etmek için kalem kâğıt almak üzere yukarı çıkarak tekrar aşağıya indim.

(70)

30 Mayıs 327 Pazartesi Üsküp

Tâc-dârım bahtiyâr ettin bu halk-ı ümmeti
Şâd-kâm olduk görünce karşımızda devleti

Burc-ı ikbâl-i saâdet işte geldi mektebe
Arz-ı ihlâs eyleriz tâli' olan bu kevkebe

Nâgehân doğdu yine bu şems-i istikbâlimiz
Bâis-i imdadımız feyz-âver-i ikbâlimiz

Şehir yazdı kerem-i zîb-efser-i iclâlimiz
Yâ İlâhî satfetiyle ber-murâd et devleti

Müstecâb olsun kerem kıl bu dua-yı şevketi
Hamdû l'illah sa'ye vardır şimdi esbâb-ı visâl

Talibine farz olur âlemde tahsil-i kemal
Leyse li'l-insanî illâ mâ-seâdir hasbihâl

Mülkü mâmûr eyleyen ilm ü maârifdir bugün
Millete hizmet eden mekteb medâristir bugün

Diğer bir levha-i garrâda;

Pâdişahım lutfedip bu milleti yâd eyledin
Bu şerefle Üsküb'ü mâmûr u âbâd eyledin
Mektebe teşrîf edip evlâdını şâd eyledin
Kalb-i ma'sûmânemiz eyler dua Sultan Reşad
Devlet ile millet ile dâim olsun ber-murâd
Rûz-ı fi-rûz-ı saâdette vatan evladına
Padişah oldu bugün hayru'l-halef ecdadına
Şems-i ikbâli doğdu milletin efradına
Pâk çehre ile görüp şâh-ı zî-şânı bugün

Ne hakiki hissiyât ve ne samimi ifade!..

(71) Bu satırları yazarken Sadrıâzam Hakkı Paşa ve Serteşrifâtî İsmail Cinânî Bey birlikte kapının önüne geldiler.¹² Ne yazdığımı merak ederek sordular, kıt'aları kendilerine okudum. Çok beğendiler ve benim bu kadar görüp gezecek bir muhitte ve hadisâtlarla geçen her saat zarfında yazı ile meşguliyete nasıl vakit bulduğumu sorarak takdir ettiler.

Seyahat-i Humâyûn sonunda hatıratımdan birer tane istemek suretiyle teşvîk ve tergîp etmek istediklerini anladım. Bu merakın velev ki basit dahi olsa bana seyyâh-ı âlem meşhur Evliye Çelebi'nin eserinden intikal ettiğini söyledim. Hayretle karşıladılar. Notlarımdan bazı parçaları okudular. Selânik alayları hakkındaki yazılarım pek alâka uyandırdı. Tesadüfen Feyziye Mektebi'ne gittiğimizin tafsilâtını okumuşlardı. Sadrıâzam Paşa bizzat orada buldukları ve îrad-ı nutuk ettiklerinden bu bahis hoşuna gitmişti.

Biraz müddet beraberce bahçede mahallî ahvâl ve tezâhürattan bahs olunarak yemeğe vâki davete icâbeten içeri girildi. Kendilerini selamlayarak ayrıldım. Yukarı odamıza çıktım. Soframız hazır. İştihâ-âver manzara saat 4.30. Listemiz; Kuzu dolması, alabalık, zeytinyağlı enginar, fırın makarnası, koyun sütüyle keşkül, piliçli pilav, kiraz, çilek, dondurma (dan) ibaret.

Daha ne olacak suali varit olabilir. Mûsikâ terennüm ediyor. Lâtif parçalar çalınıyor, ahali ara sıra "Yaşa" diye haykırmakta.

(72)

30 Mayıs 327 Pazartesi Üsküp

Devam ediyorlar. Mükemmel bir âhenk arasında güle eğelene yemeğimizi yedik. Millete ve devlete Allah zeval vermesin. Hamd ü şükürle sofradan kalktık, kahve ve dondurmaları bahçede almak üzere aşağı inerek bahçede bir köşeye gölgeye ilticâ ettim.

Bir saat miktarı zaman burada sakin bir halde geçirerek karşiki mehîp tepeyi doyasıya seyr ü temaşadan sonra dairenin henüz görmediğim yerlerini dolaşmak üzere tekrar içeri girdim. Dershaneleri, salonları, koridorlar(ı) geniş ve aydınlık merdivenler, çifte yatakhaneleri pek mükemmel buldum.

12 -Serteşrifâtî İsmail Cinânî Beyefendi gayet terbiyeli, mükrim, nâzik, asil ruhlu muhterem bir zat olup evvelce de muârefemiz olmakla bugün Sadrıâzam Hakkı Paşa'ya beni takdim ederek tanıştırdı. Seyyah kelimesiyle Fransızcasını söyleyerek, *Voyageur* dedi.

İstanbul'a nispetle uzak ve bir hudut şehri olan Üsküp'te âlî himmetlerle büyük gayretler, emekler sarfıyla vücuda getirilen bu binayı gezdikçe iftihar ediyor, lem'a-i ilmin tarîk-i tekâmüle vâsıl ettiği şehirlerarasına buranın da iltihak ettiğini düşünerek memnun olmuştum.

Rumeli hakkında bugüne kadar hiçbir fikrim yoktu. Nasıl olsun? Buralara dair ne bir eser ve ne bir seyahatnâme yazılmıştı. Bereket versin Evliya Çelebi'nin o meşhur-ı âlem olan eseri... Bunu çocukluğumdan beri birkaç defalar okumuştum. Bu itibarla buraların 400 sene evvelki hal ve adetleri göz önünde tecellî ediyordu. Fakat hiç de öyle değilmiş. İstanbul'dan daha medenî ve daha temiz yerler bulunduğunu görünce anladım ve takdir ettim. Bunu mübalağaya haml etmek doğru olmaz. Velhasıl vatanın her ocağı, bucağı Cennet, emsalsiz menendsiz birer bağ-ı behişt-ârâm imiş.

Bugün Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa İstanbul'dan geldi. Vaktiyle burada kumandan ve valilikte bulunmuş. Bazı âsâr dahi vücuda getirdiği gibi haylice de askerî işleri tanzime muvaffak olmuş. Vardar Nehri üzerindeki büyük demir köprü onun zamanında yapılmış... Caddeler açılmış, bilhassa buraya gelen Islahhâne caddesi onun himmetiyle meydana gelmiş... (73) Balkonun altında kapının sağ tarafında ekâbir ve ricâlden birçok kim-seler oturmakta. İsmail Cinânî Bey beni görünce tekrar seslendi, yanıma geldi. Elimde fotoğraf da olmakla resme kendisinin de meraklı olduğunu ve kartpostal boyamak merakının (merakımın) olup olmadığını sordu. Derken Serkarın Lutfi Simavî Bey de mükâlemeye iltihak etti. Ufak bazı mübâheselerden sonra müsaade ricasıyla ayrıldım. Pederimi buraya geleli ilk defadır gördüm. Biraz görüştük. Odamızı sordu, tarif ettim. Gezmeye çıkacağımızı söyleyerek müsaade aldım. Fakat bugün Zât-ı Şâhâne şehir namına gelecek heyetleri ve erkân-ı hükûmet, konsolos ve sâireyi kabul edecekleri münasebetle oldukça görülmeye şâyân şahsiyetler mevcut buluncak. Bunun için resm-i kabulün icrasından sonra tenezzühün icrasına karar verdim.

Züvvâr gelmeye başladılar. Daire-i Hümâyûnun koridor ve merdivenlerine alay elbiselerini lâbis Hademe-i Hümâyûn Efendileri ikâme edildi. Daire kapılarında polis muntazaman ve maiyet-i seniyye bölüğü efradı nevbet beklemedeler. Zât-ı Şehriyârî orta büyük salonda kâimen durmaktalar. Yanlarında altın yaldızlı mükellef bir koltuk mevzû. Resm-i kabul başladı. Başta Vali ve Askerî Kumandan, vilâyet mebusları, erkân-ı vilâyet ve ümerâ-

yı askeriye, Belediye Hey'eti, ulemâ ve meşâyih, rüesâ-yı rûhaniyye, cemiyet murahhasları, eşrâf-ı belde, konsoloslar huzûr-ı Hümâyûna kabul edildiler.

Vilâyet mebusları nâmına söz alan Üsküp Mebusu Hoca Said Efendi'nin nutkuna mukâbeleten Zât-ı Şâhâne "Arzularının ittihâd-ı anâsır olduğunu bu maksatla işbu seyahati ihtiyâr ettiklerini" ifade buyurdular. Her birini ayrı ayrı taltif buyurarak resm-i kabule nihayet verildi.

Resm-i kabul son derece parlak ve hararetli oldu. Emr-i Padişahî üzere Sadrıâzam Paşa ittihâd-ı anâsıra parlak bir nümune olan bu muazzam heyete selis bir Türkçe ve yüksek sadâ ile 'Şehriyâr-ı Âzam'ın millete karşı perverde ettiği hissiyat-ı şefkat ve muhabbeti izah edip vatanın terakkî ve teâlîsini temin için bi'l-cümle anâsır-ı Osmâniyyenin vifak ve ittihad etmeleri lüzumunu' dermiyân etti. Bâdehû Hünkâr balkona çıkarak heyete tekrar iltifatta bulundular. Şiddetle alkışlandılar.

(74)

30 Mayıs 327 Pazartesi Üsküp

Bu resmin ve nutukların ifasının ertesi günü en nâm-dâr Arnavut rüesâsından ve hâl-i isyanda bulunan Süleyman Batuşa ve rüfekâsı arz-ı dahâlet ettiler. Hüsn-i niyetle edilen her hareket ve söylenen sözün ne kadar çabuk tesiri oluyor?!.. Bir gün evvel dağda binlerce eli mavzerleri maiyetiyle gezip vuran kıran sergerde bir gün sonra teslim-i silah ederek dahâlet ediyor. Bunun sırr u hikmeti gün gibi âşikâr... Yazık yazık ki şimdiye kadar her iki taraftan akan kanlara, sönen ocaklara, yıkılan hânümânlarla...

Bugün Hükümdâr-ı Zi-şân Selanik'te olduğu gibi mekâtibe, müessesâta ve fukarâya bilâ-tefrik-i cins ü mezhep 2.500 lira ihsan buyurdıkları gibi icap edenlere de hedâyâ-yı seniyye tevzî olunmuştu.

(75) Saat 8. Resm-i kabul merasimi hitâm bulmakla gezimize devamda serbest kaldık. Şehri iyi bilen ve tanıyan Bulgar Mühendis Voyvoda ve hâlen Komiser Sadık Efendi ile beraber arabaya binerek Vardar sahilini takiben Taş Köprü'yü geçip Bank-ı Osmânî karşısındaki kırtasiyeciyeye uğrayarak birçok kartlar aldık. Mağaza sahibi bize Üsküp hakkında mâlumât veriyordu.

Meşrutiyet'in ilanından beri ıslahâta muvaffak olan beldenin eski adetlerini tamamen bıraktıklarını sanki yüz seneden beri meşrûtî bir idare imiş gibi değıştiklerini söyledi.

Buradan ayrılarak yokuş yukarı çıkıp Hastahâne yanındaki Postahane'ye uğrayarak mektupları verdim. Gazete aldık. Selanik'ten beri zihnimde yer eden Arnavut elbisesiyle resim çıkartmak arzusu bugün artık tahakkuk etmiş bir hale geldi.

Sadık Efendi beraberinde kısa bir süvari filontası (?) getirmişti. Şimdi fotoğrafçıya gideceğiz. Yeni İstasyon Caddesi'nde fotoğrafçı A. İstankoviç. Bunun atölyesine uğradık ve beraberimizdeki Arnavut elbisesini giyerek resim aldırıldım. Ve aynı tarikle dâire-i Hümâyûn'a geldik. Yolda birçok defalar selamlandık. Kalabalık o derece artmış ki müşkilâtla içeri girebildik. Yanımızda küşâd edilmiş olan yerli mâmûlâtın teşhirine mahsus sergiyi fevç fevç halk ziyaret ediyor. Fevkalâde rağbet görmekte olduğu âşikâr. Biz de görmeğe karar vererek bazı rüfekâ ile berâ-yı ziyaret sergi dairesine hareket ettik. İç içe üç bölme salondan ibaret olan sergi binası oldukça güzel tanzim edilmiş. Mensûcâta dair ayrı bir köşe ayrılmış. Burada gömleklik, elbiselik bez ve ipekli dokumalar, kumaşlar kadın levazımı baş örtüleri, çevreler, sırma işleri, gümüş telli kumaşlar, mendiller ve sâire sanayi namına pek ibtidâî şeyler teşhir edilmiş ise de sûret-i imâlleri muhit ve âmillerine nazaran çok yüksek derecede idi. Sâdelikle beraber ehemmiyeti vardı. Âletsiz edevâtsiz destgâhda yapılan bu masnûâta kıymet verilmesi doğru olur. Bir saç ve bir örsten, çekiçten ibaret atölyede

(76)

30 Mayıs 327 Pazartesi Üsküp

bundan fazlası elbette olamazdı. Mesela Gostivar kazasına tâbi Mavromata nahiyesi ahalisinden Yuvan Doyor isminde birisi ağaçtan büyük saat yapmış, sandığı yekepâre oyma, iç âletleri tamamen ağaçtan, demir namına tek bir çivi kullanmamış. Epey müddet baktım, muntazaman işlemektedir.

Diğeri bir çekmece yapmış, dört gözlü geçme değil. Tutkalı, çivisi yok. Çekme(ce)leri kilitsiz, fakat kimse açamıyor. Sahibi de göstermiyor. "Bizim Padişaha vereceğim" diyor. Birçok yerli halıları, Askerî Kundura Fabrikası nümûneleri, yekepâre oyma ayna ve kayık nümûneleri, Sanayî Mektebi imâlâtından şayak, yerli mâmûlâtın lavanta şişeleri, boncuklu keseler, terlik yüzleri, kibrit kutuları için ceviz mahfazalar, sırmalı boncuklu cibinlikler, Boşnak ve Arnavut-kârî kahve takımı, ağaçtan hokkalar, muhtelif renkte

sahtiyancılar, gümüş bilezikler, tabakalar, ağızlıklar, yüzük ve gerdanlıklar, kalem, makas, çakı, savat işlemeli eşya, Köprülü mâmulâtından vazolar, çiçeklikler, çanaklar, destiler, hokka takımları ilâ-âhir... Bir de tel kesmeye mahsus tahtadan mâmul makine, her aksâmı ağaçtan mâmul velespit, ağaçtan mamul dikiş makinesi (bir senedir dikiş dikmiş) velhâsıl bu çalışkan ve fikr-i icâda mâlik, sanâiyie âşık olan halk terğîp ve teşvik görürse çok varlık gösterecek. Çi-sûd ki, bütün mahrûmiyet içinde kalmışlar. Bunlar miyanında hoş giden bazı eşyalardan mesela Köprülü mâmulâtından sekiz on parça ve gümüş makas, cımbız, bilezik ve gümüş firketeler, buluzluk kumaşlardan alarak avdet edildi.

Burada kuruşa 'kopçe' diyorlar. Bu kaç kopçe diye sorarsanız cevap verir ve başını da sağa veya sola bir kere sallar. Fakat bunu o kadar tatlı bir eda ile yaparlar ki adeta hoş gider.

(77) Bahçede izdiham ziyade. Yerli ahali sancaklarla takım takım gelip yer aldılar. Köprülü Terbiye-i Bedeniyye Mektebi kırmızı ceket, beyaz pantolon iktisâ etmişler. Mûsikâları önlerinde vatanî neşideler söyleyerek geldiler. Bahçede durdular. Balkonun tam önünde büyük bir daire teşkil edilmiş. Arnavutlar millî oyunlar gösterecekler. Herkes pür şevk ve şetâret coşmuş halde idi.

Davul zurna millî Arnavut havasını çalmaya başladı. Kırk kişi kolkola girmiş, ayak oyunlarını kemâl-i mahâretle icra ediyorlardı. Davulcunun cümleyi güldüren hali şayân-ı temâşa idi. Çomağı davula vururken başını sağa sola çevirip yerinden sıçrayarak bir hareketi var ki gülmemek ve bakmaktan usanmak kâbil değil.

Bu aralık hafif bir yağmur serpti ve geçti. Diğer bir kâfile de Osman Paşa şarkısını söylüyorlar. Velhâsıl sürûr ve şevkle taşmış olan bu halk çok samimi ve candandı. Bu neşe ile saat 11'i bulmuştu. Bu sırada Bulgar İnnâs Mektebi talebesi gelerek bölük bölük bahçeye girdiler, bir ağızdan;

*Teşrif-i şâhânenle rûşen oldu bu vatan
Padişahım çok yaşa Üskübè verdin sen safâ*

güfteli neşideyi teğannî ediyorlardı. Biz de rüfekâ ile bu yetişmiş olgun ve dolgun kalçalı, tekmiil beyazlara bürünmüş kızlardan parçalar intihap ediyorduk. Gûyâ bize oda arkadaşı vereceklermiş gibi ağniyâ ile müsabaka ediyorduk. Hakikaten 'âb u hava' derler, çok doğru sözdür. 'Dalyan gibi' tabirine

musaddak boylu, geniş omuzlu, sarı mâî gözlü, beyaz penbe tenli, bu yer melekleri ruhları hayli gıcıkladı. Ya kim bilir onların da ruhiyatı ne merkezde idi. Her halde bizden aşağı olmasa gerek... Bu anda efendiler hazerâtı da arabalarla tenezzühe çıkıyorlardı, teşyi ederek biz de arabamıza binerek İslahhâne nâm-ı diğer İhsaniye Caddesi tarikiyle İstasyon'a kadar gittik. Şehrin letâfeti, arazinin güzelliği şimdi daha iyi belli oluyor.

(78)

30 Mayıs 327 Pazartesi Üsküp

Vardar Nehri şehrin ortasından geçtiği için her iki tarafta güzel aynı rihtim var. En güzel binalar hep rihtim üzerinde. Demir Köprü, diğer Taş Köprü, bir de Tahta Köprü bütün şehrin münâkalesini temin ediyor. Şehir çok geniş. Her taraf ağaçlık, feyizli toprak, bütün saha yemyeşil. Meyve bahçeleri, nârin kavaklar, salkım söğütler, ceviz ağaçları bu uçsuz bucaksız ovayı Cennet'e çevirmiş.

Her taraf donanmış, fener, kandil, on binlerce bayraklar, rengârenk kumaşlar, halılar gözler kamaştırıyor. Bütün çehrelerde haz ve memnuniyet, handeler pek bâriz şekilde görülüyordu. İstasyon cihetini temaşâdan sonra sağ tarafta Burmalı Camii geçerek nehir kenarı Demir Köprü'ye kadar gittik. (Burmalı denilmesinin sebebi minaresinin sath-ı harici yivli yapılmış olmasından kinayedir).

Köprü geçilerek karşı tarafta Bank-ı Osmanî önünde durarak etrafı temaşâ eyledik. Biraz ârâmdan sonra çarşıya doğru yol alarak ve serapâ kırmızı sancaklara bürünmüş çarşı boyunu takiben saat 11.30'da Sultan Murad Cami-i Şerifi'ne vâsil olduk. Hünkâr Camii de derler. Saat Kulesi de buradadır. Caminin tarihi (Sultan Murad bin Mehmed Tâbe serâhâ(u) fi sene erbaîn ve semâni miete 840) dir. Etrafını temaşâdan sonra hareket edilip taş köprüden geçerek İhsaniye tarikiyle Belediye Bahçesi'ne geldik. Duhûliye ile girilen bahçede fevkalâdelik meşhûd. Sol tarafta iki sıra söğüt, kavak ağaçları sâyesinde araba yolu. Sağ tarafta aynı manzara. Bahçenin tarhını pek beğendim. Ortada saz mahallî ve mükemmel alaturka bir fasıl heyeti icrâ-yı âhenk ediyor. Bahçenin muhitini dolaştım. Bütün bedâyi-i tabiiye burada cem' olmuş. Bilseniz ruha ne safâ veriyor?!. Oturduk. Saz çalıyor, dinledik. Elektrikler yandı, ince saz durdu. Şimdi askerî bando başladı. Akşamın sâkinliği arasında bu mehîb

sadâ bütün şehri ihata ediyor. (79) Saat 12. Dairede bulunmak zamanı geldi. Kalktık arabamıza râkiben daireye avdet edildi. Kalabalıktan geçmek pek müşkül. Arkadan dolaşıp Ziraat Mektebi kapısından dairemize girebildik. Odamızda istirahataya çekildik.

Mûsikâ çalıyor. Karıncavârî hareketlerle caddeleri, sokakları dolduran ahali yine hummâ-âlûd bir faaliyette müthiş kalabalık. Askerî kışladan havaî fişenkler atılıyor. Muhtelif yerlerden mûsikâ sadâları aksetmekte. Saat 1.30 yemek zamanı geldi. Burada yemek zamanlarında bir intizam hâsıl olmadı ve tabii olamayacak da. İştihâ ile sofraya oturduk. Listede; Bezelyeli kuzu güveçte, piliç ızgarası, enginar, börek, kaymaklı keşkül, pilav, çilek kompostosu, meyve, dondurma.

Bâde't-taam ve kahveden sonra tekrar balkona çıktım. Sadrîâzam, Maarif Nâzırı, Seryâver oturuyorlardı. Beni de çağırdılar. Nereleri gezdiğimi sordular. İzah ettim. Bittabi bu resmî şahsiyetler bizim gibi serbestçe dolaşamadıkları için adeta gıpta ediyorlardı. Gece gezmelerini tavsiye ettim. Bazıları rıza gösterdiler. Fakat bilmem tatbik ettiler mi, etmediler mi?

Bahçe adam almıyor, sokaklar keza. Mûsikâlar terennümde, öyle şâdumanlık ki, ay, seyyâreler, sâbiteler bu hale bütün parlaklıklarıyla iştirak ediyordu. Vali Bey geldi. Seryaver Paşa, Serkarîn, Başkâtip beyler, bütün ümerâ-yı askeriye geldiler. Bu akşam bütün millî oyunlar icra edilecek. Ben de kâğıt kalem elimde, vukû-ı hâli muttasıl yazıyorum. Zât-ı Şâhâne daireleri balkonundan temaşâ buyurmaktalar. Langa Bey idaresinde mûsikâ evvela bir sirto ile başladı. Bir askerî grup oyuna başladı. Kolbaşının idaresinde cidden mükemmel sirtoyu ikmal ettiler. Şiddetle alkışlandılar. Şimdi mûsikâ Çerkes havası çalıyor. Bir çavuşla bir nefer meydana çıkarak parmakları üzerinde harikulâde surette oynadılar. Çi-sûd ki yalnız iki kişi çıkmıştı. Fakat burada seyirciler arasında Çerkes çoktu. Seryaver Hurşid Paşa, Donanma Komodoru Miralay Tahir Bey, pederim İbrahim Bey, İstabl-i Âmire Müdürü Kâimmakam Şeref Bey,

(80)

30 Mayıs 327 Pazartesi Üsküp

Maiyet-i Şâhâne Süvari Bölüğü Kumandanı Ziya Bey, Rûfekâdan Sâlim Bey, ben ve Hademe-i Hâssadan bazı efendiler ve belki de ümerâ-yı askeriye

arasında birçok Çerkes daha vardı. Şeref Bey milliyeti iktizası “*Huu*” diye seslenmesi *hâzirûnu* güldürmüştü. Bunlar da şiddetle alkışlandı.

Sıra Kürt havasına gelmişti. Mûsikâ buna da başladı. Oyuncular bunda da maharet gösterdiler. Orta yerde birçok titreyp durdular, alkışlandılar.

Laz havası çalınmaya başlandı. Askerler arasından bunun da ehli çıktı. Bunlar da haylice ileri geri oturup kalkma hareketlerle alkışlandılar.

En nihayet zeybek oyunları tatbik edildi. Havası çalındı. En muvaffak olunan da bu oldu. Çünkü buna tam takım çıkmışlardı. Çok alkışlandılar...

Saat 4.30'a geldi. Seryaver Paşa ufak bir hitabe ile memnuniyet-i Padişahîyi askere ve ahaliye tebliğ ederek; “*Hüzzâr-ı kirâm ve zabıta arkadaşlar buraya cümleten gelerek icra ettiğiniz oyunlardan Şevket-meâb Efen-dimiz ziyadesiyle memnun oldular. Cümledenize selâm-ı şâhâneleri vardır*”. Hâzirûn bir ağızdan “*Aleyküm selâm*” diyerek ‘Padişahım çok yaşa’ duasını tekrar ederek sükûnetle dağıldılar. Askerlerin ellerinde fenerler ve bayraklarla şehriyân yapıyorlardı.

Mûsikâ şimdi ağır alafranga parçalar çalıyor. Fazla oturamayacağım. Berâ-yı istirahat odamıza çıktım. Masa üzerinde posta ile gelen **Top** namında bir gazete buldum. Şöylece göz gezdirdiğim zaman çok hoşuma gitti. Üslup, tarz-ı tahrir samimi, hitap cidden güzel. Mesela *es-Selam*:

“*Ey büyük, ey muvakkar, ey mukaddes baba. Es-selam, es-selam, es-selam! Seni takdîs için altı yüz bin vicdan hakikaten ihtiram, es-selam. Sen kitab-ı hilkatin bir bârikası, sen şihâb-ı satvetin bir harikasisin, sen şukûh-ı devletin vücûdunla temessül... nurunla tecessüm, vicdanınla tebessüm eden lemâ-fürûz bir bedrikasisin... Bütün nebâhet... şevket sana müftakirdir, sana muhtasdır. Çünkü sen mefhar-i Osmâniyân, vekil-i Rasûl-i Zi-şânsın... Es-selam... Bu meşhed-i muazzam nûrlar içinde parlıyor. Şevket-meâb kudûm-i Hümâyûnun bu arz-ı mubâreke bereketler (81) açıyor. Sancak-ı Rasûlullah açılmış sen tevhidde iken ervâh-ı şühedâ tekbir alıyor. Evlâd-ı hamâset-nihâdının müttehiden sancak-ı İslâm altında ictimânı senden diliyoruz. Çek o seyf-i adaleti çek, cihanlar titresin. Cihan senin gibi Hüdâ-perest bir sultan-ı azamet-nişânı görsün. İki milyon kahraman asker evladın bu kitle-i mehîbe-i haydarın önüne geç. Bütün kuvvetleri, satvetleri fermanına, emrine râm et... Hüdâ'nın azametine, Peygamberin ruhaniyetine... şühedânın ulviyetine... vatanın kutsiyetine, elinde parlayan kılıcın celâdetine kasem olsun ki... bu kıt'a-i mukaddesenin hükümdarı sensin...*

Bir cihan husûmetine haykır de ki: "Azmime sed çekecek cihanları bir hamle-i şîrânede barklarla, sâikalarla zîr u zeber ederim... Şahit aranırsa Yezdânım, vicdânımdır...

Südde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâneye bir istidâ-yı memlukiyyet.

Allah sizi taht-gâh-ı hilâfette ebediyetle sâye-nişîn-i saadet buyursun. Padişahım mutî-i fermanın olan Arnavut evlatlarının zindanda inlemesine ... mahbeslerde göz yaşı dökmesine bir tarahhum et... Şâhâne, azamet-perestâne, âli-cenâbâne afv-ı hümayânûna mazhar et. Bu besâlet-perver, bu ismet-perver evlâd-ı şecâat-bünyâdın bu yevm-i mes'ud hürmetine azad olsun. Haneleri çıplak, âileleri aç, yavruları sefâletle yaşıyor Padişahım.

Senden başka babaları, ilticâ-gâhları yok. Penâhı, dest-gîri sensin. Senden istimdâd ediyor. Bu zavallıları ağlatma, hicrân-ı felâketle süründürme, şevketlim bu mücrimîn-i siyasiye kurbanlarını azat et, dâd et, imdat et ferman senindir... Top".

Diğer şu tarihî fıkra da bi'l-münasebe zikredilmişti:

"Eşas bin Kays, Serdâr-ı Ekrem Halid bin Velid hazretleri söylediği kasideye mükâfaten 10.000 altın ihsan ettiği Emîru'l-Mü'minîn Hazret-i Ömerü'l-Faruk hazretlerinin sem'-i âlilerine vâsıl olunca Şam Valisi Ebâ Ubeyde'ye emir gönderirler. Ber-mûceb-i emir Vali Serdarı çağırır. Evvel başından imâmesini Bilâl'e aldırır. Bütün âyan, asker ve eşrâf huzurunda ve imâmesiyle ellerini bağlatır. İhsan ettiği 10.000 altını nereden bulduğunu sorar. Halid'in ağzından burnundan kan gelir ve Medine'ye gönderir. Medine'de huzur-ı Halife'de tevbih olunur. Nezdinde 80.000 altın bulunur. Menşei suâl olununca harp ganimeti olduğunu söyler. Ve memuriyet zamanındaki tahsisatı hesap olunur. 20.000 altın fazla zuhur etmesiyle Hazine'ye irâd olunur. Bu ceza da umum valilere, kumandanlara tâmîm edilir.

(82)

30 Mayıs 327 Pazartesi Üsküp

Bu tamim de Halid'in azli hiyanetinden veya Halid'e karşı Emîru'l-Mü'minîn'in gayz ve kerâhetinden olmayıp halkın ona karşı gösterdiği fazla tâzim ve tebcilâtan dolayı bulunduğu zira her türlü nusret ve fütûhâtı Serasker'den bildikleri ve nusret-i Hüddâyı hatırlamadıkları cihetle şu gafletten halkı irşad maksad-ı aslı olduğu ve Halid de fitne-i gurur düşmüştür. Hayır ve

şer Allah'tandır ve's-selam denilmiştir. (Bu tarihî fikranın esas neşri sebebi de şudur ki, Zât-ı Şâhâne'nin hemşireleri bir gün zaruretten bahisle istid"â-yı merhamette bulunmuş ve tahsisâtının tezyîdini talep etmişti. Âl-i cenap Hükümdar da "Hemşire millet fakirdir. Kâbil olsa vallahi kendi tahsisâtımı bütün bütün millete terk ederdim" buyurmuşlar. Bu söz Top'un kulağına nasılsa erişmiş o da şu fıkrayı yazmış). *Ey kadir-şinâs millet cümleten dua edelim. Yaşasın, yaşasın Padişah-ı zî-şânımız*". Daha birçok taşkın ve coşkun yazılarla doluydu. Bu gazetenin münderecâtına insanın güleceği geliyor. Dünyaya çatan ve meydan okuyan neşriyâtı cidden garip. Muharrir galiba coğrafi ve iktisadî ve askerî bilgilerden mahrum olsa gerek. Yedi düveli önüne katıp süpürge sopasıyla kovalamak cesaretini gösteriyor.

(83)

31 Mayıs 327 Salı Üsküp

Uyanır uyanmaz ilk işim saate bakmak oldu. Saat 12. Güneş hararetini tezyid etmiş Gecenin serinliği yerine şiddet-i hararet kâim olmuş. Ağır ağır giyinerek pencerenin önüne oturdum. Zikri birçok defalar geçen karşımızdaki dağın karla örtülü tepesine iştiyakla baktım bakıyorum. Şehirde sıcaktan bunalırken orada bembeyaz kar insanı adeta tahrik ediyordu.

... etrafı seyrediyordum. Vardar'ın sakin vakur cereyanı ufukta gümüş renginde şerit gibi inhinâlar vücuda getirerek ve bazen ağaçlar arasında gâip olup tekrar biraz ileride gözükererek Selanik'e doğru uzun yolculuğu var. Ara sıra da aldığım çay yudumlarıyla da sabah kahvaltısı ediyordum. Biraz sonra tıraş olup aşağı inmek üzere dışarı koridora çıktım. Balkona doğru gidiyordum. Yolda yâverândan Mustafa Bey'e rast geldim. Hal hatır istifsârından sonra Arnavut elbisesiyle resim aldırıp aldırmadığımı sordu. Aldırdığımı söyledim ve hatırlatmış olmasına teşekkürler ettim.

Balkona çıktığım zaman büyük caddenin ve etrafın hattâ bahçenin tamamıyla ahaliyle dolmuş olduğunu gördüm. Bugün Zât-ı Şâhâne Sultan Murad Camiini ziyaret buyuracaklardır. Bundan haberdâr olan halk bir an evvel caddeleri, sokakları, evlerin damlarını dahi işgal etmişler. Daha doğrusu beyaz Bunlar arasında Yakovalı, Debrelî, Priştineli, İşkodra, Yanya, Manastır, Prizren, Kalkandelen, Gilan, İpek, Elbasan velhâsıl Rumelî'nin muhtelif şehirlerinden gelmiş on binlerce insan vardı. Bu kitlenin âheng, imtizâç bir

lisan tekellümü pek büyük bir birlik teşkil ediyor. Beyaz keçe külah başlık, daha doğrusu beyaz bir tepelikten ibaret olan bu serpuşlar ustura ile matruş başlarda güzel duruyor. Burada etrafı seyrede ede hayli vakit geçirmişim. Saat 4.30. Yemek zamanı geliyor. Odamıza avdet ettim. Soframız hazırlanıyor. Mûsikâ millî havalar çalmakta, yollar tekrar sulanıyor. İstanbul gazeteleri geldi, havâdisle dolu. Garip... içinde olduğumuz halde bazı şeylerden haberdâr değiliz. Sofraya davet ettiler.

(84)

31 Mayıs 327 Salı Üsküp

Listemiz; Alabalık, kuzu kızartma, enginar, sigara böreği, soğuk piliç, pilav, sütlü irmik, meyve, dondurma.

Kemâl-i lezzetle taâmdan sonra şükrederek kalktık. Kahvelerimizi içerek mahdûm-ı Şehriyârî ve hala oğlu Ömer Hilmi Efendi ile *Yerli Mâmûlât Sergisi*'ni gezmek üzere aşağı indik ve sergi binasına dahil olarak tedkika başladık. Ben evvelce de gördüğüm için izahât veriyordum. Müşârun-ileyh efendi her eşyayı yegân yegân tedkik buyurdular. Köprülü mâmûlâtı evâniden bir sandık kadar ve diğer mensûcât ve gümüş evâniden de beğenilen bazı eşyalar alınarak daireye gönderildi. Buradan Mekteb'in bahçesine geçildi. Burada da 20 dakika kadar gezintiden sonra daireye avdet ettik. Azîmet ve avdette bütün halk ve sergide dahi hararetle selamladılar.

Teşrif-i Şâhâne hazırlıkları hitâm bulmuş, asker saflar bağlamış, daha doğrusu Selanik'te görmediğim intizam burada mevcuttu. Saat 8.30. Rükûb-ı Hümâyûn'a mahsus bir çift beygirli fayton binek taşına yanaşmış, hâl-i initizârda. Yâverân ve fahrî yâverân, Sadrıâzam ve diğer kabine azaları teşrif-i Hümâyûn'a muntazır bulunuyorlar. Biz de acele yukarı çıkarak redingotlarımızı giyerek mevkib-i Hümâyûn'a yetişmek üzere koşar adımla aşağı indik. Akabimizde de Teşrif-i Şâhâne vâki oldu. Zât-ı Mülûkâneleri redingot üzerine ince siyah perdesü giyinmişlerdi. Ayaklarında potin kundura bulunuyordu. Müstakbilinin ihtiram selamları arasında bi'l-mürûr arabaya râkip oldular. Arabacı yani Faytoncu Başî Mehmed Ağa idi. Mûsikâ marş çalarak asker "*Çok yaşa*" duasını tekrarladılar. Alkışın arkası kesilmiyordu. Gerdüne-i Hümâyûn'u Ziyaedin ve Ömer Hilmi efendilerin arabaları takip ediyordu.

(85)

31 Mayıs 327 Salı Üsküp

Bunlardan sonra diğer arabalar geliyordu. Biz de bu miyânda yerimizi alarak ilerlemekteyiz. Her taraf mektep talebeleriyle dolu. Burhân-ı Terakkî, Hamidiye, İttihat Terakkî, Bulgar İnâs, Sultaniye, Askerî İdadî ve bilhassa ibtidaî mekteplerinin çokluğu şâyân-ı hayret derecede idi. Bütün bu mektep talebe ve tâlibâtı muntazam elbiselerle binlerce bayrak, çiçeklerle mûsikâ başlarında olduğu halde caddeleri ihata etmişler sevgili hükümdâr ve babalarını kemâl-i iştiyâk ve heyecanla selamlıyorlardı. Bir Rumeli seyahati deyip geçmek doğru olmaz. Bunun siyasî, ictimai, tarihî, askerî, maddî ve manevî ve en sonra da iktisadî faidelerini göz önüne alırsak işin kıymeti derhal kendiliğinden tebârüz eder zannedirim.

Selanik ve gerekse burada gördüğümüz ve daha ileride göreceğimiz tezahürât ve istikbâl râsimelerinde ihtiyâr olunan masârif, talebe elbiseleri, belediyelerin masrafları, bunları ihzâr eden sanatkârlar, malzeme veren tüccar ve halkın azîmet ve avdeti nakliyâtın artması ilahir umumî bir iktisadî hareket ve bereketle karşılaştıkları muhakkaktır. İşte bu canlılık ve faaliyet iktisat kanunlarına göre çok muvâfık bir harekettir. ... (?) devir yapmak kaidesi ne güzel bir düsturdur.

Islahhane Caddesi'ni takiben büyük taş köprüden geçilerek çarşı içi tarihiyle İsabey Camii'ni geçip Muradiye Cami-i Şerifi'ne muvâsalat olundu. Yollar binlerce on binlerce halkla dolu. "Çok yaşa, çok yaşa" âvâzlarıyla sâmiayı tahriş edici bir şiddetle devam ediyor. Camiye çıkmak üzere hafif yokuş çıkıldı. Yokuşun başına muhteşem tâk yapılmış. İleride bir ikincisi görünmektedir. Birinci tâkın bâlâsına şu kıta yazılmıştı.

*Nice yıllar bu mâbed-i ulyâ
Cedd-i Âlânız eylemişti binâ*

*Üsküb'ün kadrini eyledi ilâ
Padişahımız siz ettiniz ihyâ*

Cami-i Şerif yeni tamir görmüş, boyanmış mükemmel bir hale ifrağ edilmiş. Camiin kapısında Vali ve Kumandan, Belediye Reisi ve Üsküp Kadısı

ve sâire tarafından istikbâl edilen Hükümdar tam vaktinde Camiye dahil oldular, ezan okunuyordu.

(86)

31 Mayıs 327 Salı Üsküp

Cemaat avluları dahi doldurmuştu. Cemaatle namazın edasından sonra dua olunarak cemaat cân u dilden âmin dediler. Mihrap kapısının sağında “*Accilû bi’s-salâti kable’l-fevt*”, solunda “*Ve accilû bi’t-tevbeti kable’l-mevt*” yazılıydı.

Bir aralık caminin yanındaki mektebe girdim. Dahilini tedkik ediyordum. Susamış olmaklığım dolayısıyla da biraz su içtim. Mektebin kapısında muallak levhada şu ibare yazılıydı; “*Bu mektepler yarınki Osmanlılığı meydana getirecektir. Tahsil-i ibtidaîsi metîn olan milletler hâkim-i âlemdir*”. Mektebin dahilindeki suyu fevkalâdedir. Bunu Harbiye Nâzırı diktatör Şevket Paşa Üsküp Kumandan ve Valisi iken getirtmiş.

Avdet-i Hümayûn vaki oldu. Arabasına binen gidiyordu. Biz de arabamıza atlayarak Serava Caddesi’ne doğru gittik. Bu sefer köprüden geçilmeyerek Osmanlı Bankası’nın yanından sapılarak Vardar’ın sağ cihetinden ve Demir Köprü’yü geçip sol sahili takiben daire-i Hümayûn’a gelindi. Bahçe karşısında Bulgar İnâs Mektebi tâlibâtı; “*Padişahım çok yaşa, Üsküb’e verdin sen safâ*” güftesini söylüyorlardı.

Üsküp’te birçok cami-i şerif vardır. Tekke de vardır. Camilerden meşhûr olanları ve mimarî kıymeti hâiz olanları şunlardır; Sultan Murad, Alacami nâm-ı diğer İshakiye, Gazi İsabey, Yahya Paşa, Murad Paşa, Mustafa Paşa, Burmalı ve sâire gibi.

Yahya Paşa Camii; Sultan Bayezid’in veziri ve damadı. Camiin bâb-ı ulyâsı kemeri üzerinde hatt-ı celî ile bu tarih yazılı.

ليت الوغا باشا الذي قد صار اسمه يحيى
بالخير عمر جامعا للعابد والساجد
لما سمعت اتمامه في ساعة مباركة
فقلت في تاريخيه: لله هذا المسجد

(87) Camiye azimetimizde büyük Taş Köprüden geçmiştik. Bu köprü 14

göz olup Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa edilmiştir. Tamirine ait kıt'a

*Tâmirini görenler bu cisir-i bî-nazîrin
Tahsin edip dediler: Evvelkiden çok âlâ
Tîmir olunmak ile yapıldı gönlü halkın
Oldu Hilâlî tarih: Termîm-i cisir-i bâlâ*

Üsküp şehri hakkında Dülger-zâde'nin şu kıt'ası da hoştur:

سرت الدهر الروم في الروم	لا إلى في ديار محبوب
فسبعون الاله قد حصلت	فنية القلب غير محبوب
ماء في إلى متى سكب	مثل دار دار (وار دار) جنت اسكوب

Şevket-meâb mûsikânın selam ve asker ve halkın 'Yaşa' nidalarına memnuniyetle mukabele ederek arabadan inip Daire-i Hümâyûnlarına teşrif buyurdular. Mahâdîm-i Kirâm hazerâtı saat 11'de Serkarîn ve Başkâtîp beyler ve bizler de maan landolarla İhsaniye Caddesi tarikiyle Gazi Mestan Mahallesi'nden bi'l-mürûr Tahtalica Mesiresi'ne gittik. Her taraf söğüt ve kavak ağaçlarıyla sâye-dâr. Yeşil çimenler üstünde envai renkte çiçekler enzâra zevk veriyor. Güneş guruba gitmede. Tatlı lâtif serinlik vücudu okşuyor. Bül-büller ruh-nüvâz nâmelerle cana şevk veriyorlardı. Sükûn, bahar kokusu, doyulmaz bir güzellik.

Burada tabiatla baş başa kalmaktan başka bir şey yok. Mahâsin-i tabiiye hep o, yine o. Sakin bir dimağ ve âsâpla hayli müddet oturduk. Su ve kahve ve şuruplar ikram edildi. Saat 12'yi çeyrek geçe arabalarımıza râkîben İslahhâne yoluyla daireye avdet olundu. Yollar, caddeler fevkalâde şehriyân içinde. Halk tezâhürâtta ber-devam. Kalabalık her an artmakta. Şimdiye kadar gördüğüm günlerin fevkinde bu gece bir hazırlık var. Ne tatlı günler geçiyor. Günler kısa gelmeye başladı. Akşam çabuk oluyor. Saatlerin, günlerin uzamasını, hattâ hiç gece olmamasını istemekteyim. Bu da görülen, hissedilen mesut anların, hazzın, sürûrun tesiriyledir. Bahçe nurlar içinde, askerî kışla binlerce fenerler arasında mehîp bir halde. Atılan havât fişenkle rin renkli ziyâları etrafı ziyâ-dâr ediyor. Mûsikâlar ahenge başlamışlar. Öyle bir şevk-i şetâret nümâyân oluyor ki tasvîrine imkân görülemez.

(88)

31 Mayıs 327 Salı Üsküp

Yemek çingırağı çaldı. Mektep usulü büyük bir zil, elektrikle müteharrik. Saat yarım, yemek vakitleri bu zili çalıyorlar. Bu suretle dairede bulunan eşhâs yemek salonuna geliyorlar. Biz de odamıza çıkarak soframıza oturduk. Listemizde bugün bunlar var: Bezelyeli kuzu pırzolası, levrek mayonezli, zeytinyağlı taze fasulye, fırın makarnası, Rumeli tatlısı, börek, pilav, çilek, kiraz, dondurma.

Buranın unları lezzetli ve kuvvetli olmakla ekmeği fevkalâde lezzetlidir. Kuru ekmek yemek daha zevkli ve daha beslemek kabiliyetini hâizdir. Fakat diğer yemekleri görünce yemekten insan kendini alamıyor. Mûsikâ bermûtâd çalmaktadır. Âheste âheste taâm ederek şükür ve senâ ile sofradan kalktık. Her vakit olduğu gibi mûtâddan fazla yeniliyor. Fakat gayet çabuk hazım olmada. Bunda hiç şüphe yok ki gençlik de âmil... Dondurmalarımızı bahçede oturduğumuz yerde yedik. Hissettiğim huzur ve saadete zevke pâyân yoktu.

Arkadaş Mustafa Bey'le bilâhare bize iltihak eden Hüsnü Bey beraber arabamıza binerek şehirde son olarak gece tenezzühü yapmağa çıktık. Kalabalık huduttan efzûn. Gayet ağır gidiyoruz. Sokakta rastladığımız kadınlar, yalnız me'mûrîn ve zâbitân ve Hıristiyan kadınlardan ibaret. Yerli İslâm kadınları kat'iyyen gece dışarı çıkmıyorlar.

Islahhâne Caddesi'ni tâkiben aşağı Vardar boyuna gidiyorduk. Daireden uzaklaştıkça sokaklar biraz müsait hâl alıyor. Bu münasebetle arabamız yol almaya başladı. Arabalar Rumeli'nde umumiyetle landodur. Bursada da öyle, çok rahat.

(89) En ücra semt sokakları dahi itina ile halk tarafından süslenmiş bayraklarla, lâmba ve fenerlerle ve kırmızı beyaz kurdelelerle tezyîn kılınmış idi. İki saat miktarı şehrin muhtelif yerlerini, Vardar'ın her iki sahilini dolaştık. Meşhur Demir Köprüden geçerek Islahhâne Caddesi'yle saat 3.30'da Daire-i Hümâyûn'a avdet ettik. Mûsikâ millî havalar çalıyor. Havâî fişenkler atılıyor. Mehtaplar bu gecenin iltimâna revnak veriyor.

Balkon altındaki mermer sofaya oturdum. Mevcut bulunan Kâtip Nüzhet Bey, Emîr-i Âhur Şeref Bey, Donanma Komodoru Miralay Tâhir Bey birleşerek bir halka teşkil edildi. Hem etrafı seyrediyor ve bir taraftan da

gösterilen bu samimi, ciddî alâkanın maalesef hüsn-i istimâl edilmediği ve bu yüzden gâip edilen maddî ve manevî birçok şeylerin bir daha ele geçmemek üzere mahvolduğunu söyleşiyorduk. Şimdi bir grup geldi. Millî oyunlar oynayacaklarmış. Mûsikâ sustu. Gelenler kendi davul zurnalarıyla ardi arkası gelmeyen bir beste tutturdular. Aynen *'Arab'ın yâlelli'*si gibi. Uzun sıçramalar, ayak atmalar, kol sallamalar ve daha birçok basit ve ibtidâî hareketlerden ibaret nihayet bu da bitti. Saat 4.30'a gelmişti. Yatmak muvâfık olacağı mütâlâasıyla yavaşça arkadaşlardan ayrılarak odamıza çıktım. Noksan notlarımı ikmâlden sonra istirahataya çekildim. Sokakta kalabalık ve gürültü devam ediyor.

(90)

1 Haziran 327 Çarşamba Üsküp

Mutâddan erken kalktığımı anladım. Saat 7. Tekrar yatmak lüzumu hissediyorsam da buna muhalefet için hemen soğuk su ile başımı yıkadım. Fi'l-hal tamamen o his zâil olmadı.

Muhitin civar dağları, ovanın yeşillik içinde dalgalanan yer yer ekin tarlalarının sabahın bu erken vaktindeki halini temâşâ hiçbir şeyle kâbil-i kıyas değil. Üsküp ovası hakiki Cennet. Güzelliği tavsif olunamaz. Gezip görünince, oturup kalkmayınca buna imkân yok. Her taraf bağ, bahçe. Vardar'ın tatlı, mebzûl, berrak suları sayesinde gece gündüz sulanan bu ovanın bağ ve bahçesinde feyiz ve bereket kaynıyor. Kavakların boyu mubâlağasız 30 metreyi mütecâviz, meşe, dişbudak, söğüt ağaçları buranın zevk-âver sâyebânlarıdır.

Kiraz, elma, erik, armut, ayva, dut ağaçlarının cesameti ve irtifâları şâyân-ı hayret derecededir. Civar dağların kademe kademe yükselen tepeleri sabahtan 12'ye kadar beyazdır. Her sabah civar tepeler duman ve beyazlık içerisinde. Güneş altın zerrâtıyla bu lekesez başlara serpince onunla tetevüc eden bu azametli başlar bu beyazlığı yavaş yavaş gâip ediyor.

Üsküp'ün çok tatlı güzel suları olduğu gibi havası da daimî surette poyraz esiyor. Suyu, havası, toprağı güzel ve münbit olan bu şehrin her şeyinde feyiz ve hesapsız bereket ve büyüme hatvesi vardır. Ceviz ağaçları altına mubâlağasız 1.500 kişi alır, ferah ferah herkes oturup kasvetten kimse şikâyet etmez. Kâidesini dört kişi kucaklayamaz. "Bu feyz-âver yerleri yâ

Rabbî düşmandan sakla!” tazarruu daimî vird-i tezkârım olmuştur.

Sevir ve temâşâ halinde insan ufkun boşlukları arasına dalıp kendinden geçiyor. Oralardaki hal ile halleniyor. Sanki uzaklarda müntehâ-i nazarda görülen yerlerde geziyor gibi ve o hisse tâbi kalıp uzun zamanlar sâkin ve sâmit duruyor, sonra da birden bire uykudan uyanır gibi kalkıyor. (91) Bu hep güzelliğin cazibesi değil mi? Onun mistisî sekridir. Ben tabiatı çok severim. Bunun için böyle müstesnâ tabiî manzaralar karşısında mest olur hayran kalırım. Bu sabah da böyle oldu. Hattâ elân pijama ileyim. Henüz giyinmedim. İki saattir bu tahallüyâtla evkât-güzâr olmuşum. Manevî fikir yükselişleri bi'l-bedâhe söylenen yüksek fikirler hep böyle imâle ile oluyor. Meşâhir-i ricâl-i edebiyat, Osmanlı Müellifleri ve sâir eserler arasında okuduğum binlerce şuarâ ve müellifler, meşâyih-i vâsılînin kısm-ı âzamı Üsküplü olmakla beraber birçoğu da Şark'da Van'dan, Erzurum'dan, Tiflis, Tebriz'den, Diyarbekir, Musul, Bağdat'tan müştak oldukları halde devr-i âlem ederek nihayet gelip bu Üsküp'te hâtîme-i enfâsa karar vererek buranın hâkine günûde olmuşlardır. Cidden ruha ilham, feyiz bahşedici varlığı olan Üsküp'ün füsûnkâr tesirini hayatta oldukça taşıyacağım.

Kahvaltımız geldi. Buranın her şeyi gibi kaymak ve tereyağı ve peynirleri, balı emsâline mutlak surette fâik bir lezzettedir. Hakiki yağ ve kaymak lezzeti ne kadar bâriz ve âşikâr...

Mebzûl yonca, çayır ve envâ-ı bahârâtı hâvî otların gıdasını ve usâresini alan hayvânâtın tabiî en nefis dereceyi bulmuştur. Manda, inek, koyun süt ve yağlarının ayrı ayrı çeşnisi var. Bâ-husus çok sevdiğim manda tereyağı doyum olmaz lezzettedir. Sütler en koyu boza kıvamındadır. Bir fincan süt adamı doyurmak için kâfidir.

Kemâl-i lezzetle bunları da yiyerek bir de tıraş oldum. Giyinerek aşağı bahçeye inip geziniyordum. Bu esnada gözüm mektebin jimnastik sahasına ilişti. O tarafa doğru gittim. Burası Zât-ı Şâhâne'nin daireleri köşesinde görünmekte imiş. Sahada ince kum serpilmiş. Barfiks, ip halkalar, direkler, merdivenler, ufkî demirler ve sâire muntazaman yapılmış ve mevcuttu. Hoşuma gitti. Tam arayıp bulamadığım bu saha şimdiye kadar nazar-ı dikkatimi celp etmediğine hayret ettim. Etrafıma bakındım, kimseler yok. Hemen halata sarılıp yukarıya çıktım ve yavaş yavaş indim. Halkaları tutup hızla sallanmağa başladım. Bundan sonra da demire tutunarak yukarı çıktım.

1 Haziran 327 Çarşamba Üsküp

Birden yedi sekiz metre kadar irtifa almıştım. Bu hareketlerle meşgul iken arkadaş Mustafa Bey geldi. O da seyre daldı. Bu esnada yukarıda köşe odaya teşrif buyuran Hükümdar pencereden bakmışlar, vaziyeti görmüşler. Çok garip bir tesadüf ki pederim İbrahim Bey de nezd-i Hümayûnda bulunuyormuş. “İbrahim Bey bak bir genç ne kadar iyi hareketler yapıyor” buyurmuşlar. Ve peder de dikkatle bakınca benim olduğumu anlamış. Ne desin, kendi oğlu. “Evet Efendim, meraklı bir genç” cevabında bulunmuş. (Biraz sonra gelen Rifat Ağa “pederimin beni istediğini” söyledi... İş anlar gibi oldum).¹³

Mûsikâ geldi. Askerî marşlar çalıyor. Şehrin her tarafından yükselen müzik sadâları şehre şetâret ve neşe veriyor, halk karınca gibi kaynaşiyor.

Balkonun altındaki büyük medhal kapısının sağ tarafında mermer sahada Sadriâzam Hakkı Paşa, Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa, Dahiliye Nâzırı, Maârif Nâzırı, Kosova Kumandanı, Vali, Seryâver Hurşit Paşa, Emniyet Müdürü Galip Bey, Serkarın, Başkâtip ve sâire ve karşılarında da nâm-dâr Arnavut beylerinden dört zat oturuyor, konuşuyorlardı. Ben de buraya nâzır odada pencereden bunları seyir ve dinliyordum. Bu Arnavut beylerin bizim beylerden farkları yoktu. Dördü de redingot, çizgili siyah pantolon giyinmişler, beyaz eldivenleri ellerinde tam kibar vaziyette adamlardı. Âsî, bâğî denilen daha birçok isimler takılan bu şahıslar bu mert, asîl, nâmuskâr insanlar hadd-i zâtında bu tavsîfâtın hiç biriyle münasebetleri yoktu. Düzgün lisanlarıyla şâyân-ı hürmet şahsiyetlerdi. Bunlara revâ görülen gayr-ı lâyük muâmelelerin çok mânâsız olduğunu teslim ettim. Mevzû-ı mükâlemenin Arnavutluk isyanı ve bilhassa son Kaçanık hadisesini teşkil ediyordu. Mahmud Paşa'nın bazı istifhamlarına sakın, ciddi tavırlarla cevap veriyorlardı. Pala bıyıklı, gür sadâlî Süleyman Batoş aynen şöyle söylüyordu:

(93) “Olmaz Paşam, olmaz. Arnavut câhildir, asabîdir, hırçındır, serttir, fakat çok zekidir, onurludur. Arnavut'ta karı önünde sopa atmak, dövmek, sövmek olmaz. Arnavud'un canını al, kes, öldür. Yalnız tahkir etme. Karı, kızan önünde onu tahkir etme. Sonra Paşam Arnavut silahı ne yapacak? Bizim buraları karışık insanlarla doludur. Sırp, Bulgar, Ulah, Rum, Hırvat ve sâire.

13 Yazar bu kısmın üzerini daha sonra çizmiş bulunmaktadır. (N. Y.).

Bunların hepsi İslâm Arnavutlara düşmandır. Çeteler hudutlardan sarkıp geliyor. Köyleri kasabaları basıyor. Karı, kızan berbat ediyor. Mal, hayvan ne bulursa alıp gidiyor. Köyü de ateşe veriyor. Bunları yaparken köyde tek bir jandarma ve ne de bir asker vardır. Bundan iki üç gün sonra bir jandarma gelir. Bakar köy yanmış. Şurada burada birkaç ihtiyar ve kadın sakat ve yaralı adamlar küller arasında ağlaşıyor. Bunları önüne katıp bir günlük, bazen daha uzak merkeze götürüyorlar. Bak artık Paşam burada dinle neler, neler, ne sormalar. Ey söyle bakalım ihtiyar moruk gelenler kimlerdi, tanıyor musun? Kaç kişi, cinsleri nedir? Silahlarının cinsi ve ne yaptılar? Neden köyünüzü müdafaa etmediniz? Kaç kişi öldü, yanan evler ne kadar? Hayvan zâyiâtı kaç tane? Ne vakit geldiler, ne tarafa gittiler? Yaya mı, hayvanlı mı? İşte bu sorgulardan birkaç tanesi. Bazı kere doğru söylemiyorsun diye bu zavallılar dayak da yerler. Birkaç gün sonra iki üç jandarma tekrar gelir, bu sualleri tekrar köylüyü toplayıp sorarlar. Biz onları yakalar, malları, hayvanları alırız. Haydi bakalım bir daha gelen olursa karşı koyun hâ derler. İşte Paşam bizim derdimiz budur. Bütün Arnavud'un derdi budur. Paşam bizi sen gel muhafaza et. Bu işi kökten hallet. Bu çetelerden bizi koru. Mal, can, kızan himaye et. Ben sana ve arkadaşlar bütün Arnavutluk arabalarla, vagonlarla silah getireyim teslim edeyim. Bunları yapamaz iseniz Arnavut ne yapsın? Kendini müdafaa edecek bir silâhi olmazsa sopa ile mi mavzere karşı çıksın? Günden güne İslâm Arnavut azalmakta. Hâ Paşam ne dersin?" diyerek dert yanmış ve içini dökmüştü.

(94)

1 Haziran 327 Çarşamba Üsküp

Mesela mektepsizlikten, yolsuzluktan, asayişsizlikten bahsederek kendilerini dev aynasında gören vükelâ-yı hey'et-i fihâmeyi susdurmuş, hepsi önlerine bakakalmışlardı. Zamanın diktatörü Mahmud Şevket Paşa'nın dimdik bıyık ve sakalı daha ziyade dikleşmişti. Sert sert bu adamlara bakıyordu. Öyle bu adam da buraya gelmiş Hey'et-i Vükelâ arasında ne cesaretle bu gibi acı hakikatleri söylüyordu. Belki de bu dertleri bu şekilde bilmeyen vükelâ vardı. Bu derece serbestçe söylemeye lüzum var mıydı? Belki de daha şumullü ve etrafı birbirine katacak sözler de söyleyebilirdi.

Sadriâzam Hakkı Paşa söze şu suretle mukâbelede bulundu: "Merak etmeyin. Olan oldu ve her şey geçti ve unutuldu. Bâdemâ bunların hiçbirini ol-

mayacak. Olmasına meydan verilmeyecek. Halk evinde, köyünde, ocağında emniyetle rahat yaşayacak. Bakın yüz binlerce asker kardeşleriniz memleketinizde sizi düşmana karşı ve hudutlarımızı muhafaza için karlı dağlarda ovalarda bekliyor. Dünle bugünü bir tutmayın. Bugünün tertibâtı sizin arzunuza muvâfık şekildedir. Hükûmet bu mesele etrafında çok hassas hareket ediyor ve çetelerin tamamen imhası için ordunun jandarmaya bütiün kuvvetiyle yardım edeceğini, hudut köylerinin daha sıkı askerî nezâret altına alınmasını ordu kumandanlıklarına da emir verileceğini” söyledi. “Bu muhterem Padişahımızın buralara kadar gelmesi hep sizin refah ve saadetiniz nâmınadır” dedi. Beyler de ‘Bu lutuf ve seyhatten çok iyi işler beklediklerini’ söylediler.

Bu sırada mûsikâ da tekrar çalmaya başlamıştı. Misafirlere kahve, şerbet, dondurma, sigaralar ikram edildi. Beylere Şevket-meâb tarafından münasip hediyeler ihsan buyurulduğunu sonradan öğrendim.

Mübâhase âfâkî bir vecih almakla ben de buradan ayrıldım. Yarın yolculuk var. Eşyalarımızı yerleştirmek ve bazı kırılacak evânî aldığımız için bunlar sarmak lâzım. Biraz da bunlarla meşgul olmak üzere yukarı çıktım.

(95) Saat 3. Üsküb'ü bir daha gezmek ve resimlerimizi almak üzere araba ile Vardar Caddesi, Demir Köprü, İstasyon tarikiyle fotoğrafçı “İstanko- viç” e uğrayarak resimlerimi aldım. Arnavut kıyafetiyle çıkan resim güzel bir hatıra oldu. Arabacımıza görmediğimiz yerleri gezdirmesini söyledim. Vardar'ın cenup kısımlarına, bağ ve bahçelere doğru hayli gittik. Cennet- misal ağaçlıklar arasından geçiyorduk. Hesapsız meyve ağaçları, kırmızı iri taneli kirazlar dallarından sarkmış, üzerleri dumanlı eriklerin envâ göze çarpıyor. Etraf bahar çiçekleriyle bezenmiş halde idi. Bu manzara bizi cezbederek arabadan indik. Şöyle nehir kenarında çayır üzerinde oturduk. Oh bari ne hayat!.. Ne âsûde, sâkin, ruhu tatmin edici varlık karşısındayız!.. Ne olur kâbil olup da şöyle bir yerde üç ay yaz mevsimi geçirmiş olsak?!

Bu behiştî güzelliğin mestîsi içinde yine arabaya binerek avdet ediyoruz. Yolun bir noktasında geldiğimiz yolu terk ederek mahalle aralarından geçiyoruz. Evler beyaz sıvalı, kafesli, güzel bir, iki ve üç katlı binalar. Her evin bahçesi var. Evlerde, bahçelerde yekdiğerine geçer akarsular varmış. Sokaklar temiz, kaldırım taşı döşeli. Sevimli bir İslâm muhiti... Sırp, Bulgar, Ulah, Rum mahalleleri de birbirine yakın ve Vardar'ın her iki tarafında da mevcut. Buraları da temiz. Evleri daha mazbut, çoğu kârgîr boyalı evlerdir.

Üsküp'te her türlü hayatı, ihtiyacı karşılayacak derecede ticaret ve sanat

geniştir. Mağazalar, dükkânlar, kuyumcular, terziler, kunduracılar velhasıl hayatın zaruretlere buranın çarşı ve pazarı ve esnafı cevap vermeye hazır. İki sineması, aynı zamanda tiyatrosu var. Maalesef henüz İstanbul'da böyle muntazam bir tiyatro binası yoktur. Birçok gazinolar, kahveler görünmekte, ahâlî de çok temiz, şehir su şehri olmakla esas temizliği bu yapıyor. Üsküp'ün kapalı çarşısında mükemmel, oldukça büyük, muntazam tuhafiyeye, kuyumcu ve sâir ve bedestanı dahi vardır.

Âheste âheste avdet ediyoruz. Tepede muazzam Topçu Kışlası'nı görelim dedik. Bu sefer de o tarafa döndük. Oldukça dik bir yokuş çıkarak kışla önüne vâsıl olduk. Şehrin en hakim noktası. Eski hisarın surları bazı yerlerde hâlâ duruyor. Kışlanın arka cephesi dik bir uçurum.

(96)

1 Haziran 327 Çarşamba Üsküp

Aşağısı Vardar sahili ve bazı binalar var. Ön cephesi düzlük ve imtidât eden hatt-ı bâlâ. Kışla cesîm, cephe genişliği takriben 150 metre var. Buradan bakınca şehrin her tarafı, Tahta Köprü, Taş Köprü, Demir Köprü, Piyade Kışlası, Askerî Hastahâne, Hükûmet Konağı, Postahâne, Hapishâne, umum camiler, Saat Kulesi, kiliseler, sinemalar, diğer mebânî-i cesîme görünmekte. Buradan da şehrin letâfeti doyulmaz derecededir. Tekrar dönerek yokuşu inip, Taş Köprüden geçerek Hükûmet önüne geldik.

Ekseri vilâyet merkezlerinde hükûmet önleri pazar mahallî olduğu gibi burada dahi böyle. Pazar mahallini dolaştık. Odun, kömür arabaları, merkepleri, hubûbât, sebze, meyve, âlât-ı zirâiyye gibi bir takım şeyler, bilhassa çanak, çömlek evânî hesapsız hadden fazla, yerlere serilmiş satışa arz olunmuş. Gördüğümüz toprak evânînin çokluğu bizi hayrette bıraktı. On binlerce testi, çömlek, bardak, tencere, ibrik sıırıklar üzerine tenteler gerilmiş güneşten muhafaza için.

Yerli halktan ihtiyar yüzlerce kadın gördük. Genç kimse yok. Yerli tebbüste başları çene altından bir yemeni ile bağlanmış, yandan yırtmaçlı çizgili bezden futa gibi peştemallara sarılmışlar, ayaklarında altı çivili kalın köseleli pabuçlar taşıyorlardı. Şurada burada şemsiyelerini açmış, üç ayaklı tahta iskemlelere oturmuş bazı kimseler mallarının başında bekliyorlar, satış yapıyorlar.

Burada hayvânât-ı ehliyeden manda ve merkep çok kullanılmaktadır. Beygir varsa da ekseriyetle arabalarda ve binek olarak iş görmektedir.

Üsküp'te güzel oteller de var. Paris Oteli ve sâire, altlarında pastacı ve gazinoları var. Yanı başında temiz lokantalar meşhûd olmaktadır. Üsküp Oteli şâyân-ı zikir olsa gerek. Burada hariçte yemekten müstağni olduğumuzdan lokantaya girmedik. Yalnız gelip geçerken lokantalarda et yemeklerinin fazlalığı göze çarpar mahiyettedir. Her beldede olduğu gibi burada da kebabın envânını yaparlarmış. Mesela; Orman, çayır, koruk, gömü, elbasan kebabları ve sâire gibi.

(97) Hamur işi ve hamur tatlıları bu şehrin nâm almış taâmlarından mâdûttur.

Sokaklarda sık sık çeşmelere rastladık. Bu çeşmeler İsbey Kemerleri vasıtasıyla Üsküb'e getirilmiş. Aynı İstanbul'un Kırk Çeşme ve sâir vakıf suları gibi mebzûl ve temizdir. İki üç tane hamam gördük. Fakat girilip gezilmedi. Boyacılar içinde Şengül Hamamı, İsbey Hamamı, Çarşı Hamamı bunlar kadim binalardır.

Saat hayli ilerlemiş 7'ye geliyordu. Islahhâne Caddesi'ne çıkarak dairemizin yolunu tuttuk. Akşamüstü bu caddenin letâfetine söz yok doğrusu. Gurûba nâzır olan yolumuz şehrin en geniş ve yeni caddelerindendir. Saat 7'de daireye geldik. Civar bahçe tam, hiçbir yer kalmamış. Halk bu son geceyi şimdiden geçirmeye hazırlanmış, hattâ birçoğu yemekleriyle gelmiş, oturdukları yerde yemek yiyorlar. Testileri de yanı başlarında. Pazarlarda testi çokluğunu görünce hayret etmiştim. Meğer gördüklerimiz bir şey değil, halk nereye gitse su testisi de beraber. Hattâ merkebin üzerinde, beygir sırtında bile testi bağlı ve ekseriyetle kırılmak tehlikesi olmakla sarfiyât fazla...

El ve yüzlerimizi yıkadıktan sonra hazır olan sofraya oturduk. Mûsikâ akşam nöbeti çalıyor. Millî havalar terennüm edilmekte. Listemiz; Tavuklu börek, alabalık, enginar, kuzu çevirmesi, badem sübiyesi koyun sütüyle, pilav, çilek, kiraz, dondurma. Nedense bu akşam fazla yenildi. Belki bana öyle geliyor. Her zamanki gibi desem bu da câiz. Yemekten sonra bahçeye indim. Kenara çekilerek yalnızca bir sandalyede oturdum. Lâtif mûsikâ terennümâtı, serin ve hafif bir rüzgâr, nûrânî şehráyîn her tarafı kaplamış idi. Bu akşam halk sakin adeta mağmûm, mahzun gibiydi. Taraf taraf mektepliler neşîdeler, marşlar söylemeseler, bağırıp çağırmasalar hiçbir tarafta sükûneti ihlâl edecek bir şey yok gibiydi. Maamafih Topçu Kışlası

bu sükûnete razı olmuyor. Arada bir havâî fişenk atıyor. Semada patlayan fişenk aşağı muhtelif renklerle şerâreler inerken halk bunu da mâsûmâne alkışlıyor. Fâsıla, fâsıla çalan Askerî Mûsikâ marş serisini takip ediyor. Bu sırada yine birçok mektepler fenerler, geldiler. Bahçeye girerek Rumeli Marş'ını hep birden söylediler.

(98)

1 Haziran 327 Çarşamba Üsküp

"İleri, ileri arş ileri, alalım düşmandan eski yerleri" güftesini tekrar ediyorlardı. Bu hitâba ben de "Duralım atmayalım bir adım ileri, tutalım elimizde kalan yerleri" diyordum.

Bilmem doğru mu söyledim, yanlış mı? Zaman ispat eder. Bu gece de bu şekilde hararetle safhalarla ve son defa Şevket-meâb'ın balkona çıkıp halka ve talebeye iltifatta bulunmaları bu tezâhürâta bir hız vermiş, kalplerdeki heyecanı arttırmıştı.

Velvele, gulgule devam ederken ben de bir müddet kalkarak şöylece kalabalık arasına karıştım. Fakat ne bir şey görmek ve hattâ bastığım yeri dahi fark edemediğim için müşkilâta tekrar içeri girdim ve doğruca odamıza çıkarak notlarımı ikmâl ederek saat 11'de yattım.

(99)

2 Haziran 327 Perşembe Üsküp

Saat 8. Uyandığım zaman güneş hayli yükselmiş. Dağların başı dumanlı, esrâr-âlûd bir kesafet içinde... Ovanın hafif sis tabakasıyla örtülü oluşu bugünün fazlaca sıcak geçeceğine delil idi. Tıraş olup giyinmek gibi işler bittikten sonra etrafı bir dolaştım. Hazırlıklar ikmâl edilmek üzere, faaliyet ve yolculuk tezâhürleri var.

Yollar sulanmış, asker, ahali mevki almış, arabalar hazır. Mûsikâlar gelmiş. Mektepliler Sırp, Bulgar, Rum, Ulah tâlibât yine yeknesak beyaz elbiselere bürünmüşler. Son râsime-i teş'yi ifaya âmâde bir haldeler. Alelacele kahvaltımızı ederek eşyalarımızı sevk memuruna tevdi ettik. Yalnız el çantalarımızı alıkoyduk. İstasyona daha evvel hareket icap ettiğinden arkadaşla birlikte arabamıza binerek hareket edildi. Gerdüne-i Hümâyûn binek taşın-

da hazır, maiyyet-i Şâhâne süvari bölüğü büyük üniformalarıyla hükümdarlarını teş'ye âmâde duruyorlar. Halk bu süvari bölüğünü çok beğeniyor ve alkışlıyordu. Yüzlerde sezilen tesir çok âşikârdı. Bizde de bir hüzün emâresi vardı. Bilmem neden? Üsküb'ü çok sevmiştim. Senelerden beri burada oturup ayrılan bir adam melâlini hissetmiştim. Bu da şehrin letâfeti ve halkın samimiyetinden münbaisti.

İslahhâne'den İstasyon Caddesi'ne çıkıldı. Bu caddenin sabah terâvetini doyasıya seyrederek etrafa bir veda nazarıyla bakarak hâtırâtımda menkuş kalmasına çalışıyordum. Saat 12. İstasyona vâsıl olduk. Trendeki mevki-mizi bularak çantalarımızı yerleştirip tekrar aşağı indim. Vâli, Kumandan, Meclis-i İdare azâları, mebuslar, ümerâ ve zâbitân, eşrâf, konsoloslar, ulemâ, Mevlevî ve diğer turuk-ı aliyye müntesipleri, dervîşân, mektepler ve sâire hepsi teşrifât üzere mevkîlerini almışlar. Teşrif-i Hümâyûn'a intizardalar. Uzaktan mûsîkânın selam havaları ve "Yaşa" sadâları ve mevâki-i askeriye-den top sadâları gelmeye başladı. Hareket-i Hümâyûn vakî olmuştu. Saat 12'yi çeyrek geçe mevkib-i Hümâyûn muvâsalat etti. Mûsîkâ Selam Havası'nı müteâkip asker ve ahali "Çok yaşa" nidalarıyla resm-i selam ifa ettiler.

(100)

2 Haziran 327 Perşembe Üsküp

İstasyon önünde ümerâ ve zâbitândan ve diğer zevâtтан iki sınıf karşılıklı durmuşlardı. Şehriyâr-ı Mükerrrem arabadan inerek bu safların arasından âheste geçip ve cümlesine iltifatta bulunarak ilerlediler. Piriştine Sancağı nâmına istikbâle gelen hey'et Zât-ı Mülûkâne'ye arz-ı tâzîmât ederek Piriştine halkının hissiyât-ı ubûdiyet-kârânesini arz ettiler. Zât-ı Şâhâneleri bu sevgili halkın samimi duygularına binâen Piriştine'ye de gelmekte olduklarını ve kendilerini daha yakından görmek arzu ettiklerini beyân buyurdular. Hükümdâr-ı Zi-şân vagonuna binip pencere önüne gelerek hâzirûna hitâben 'Gördükleri tatlı ve hakiki muhabbetten çok memnun olduklarını ve kendilerini de Allah'a emanet ederek vedalarını' bildirdiler. Mûsîkâ Selam Havası çalarak, tekrar "Yaşa" nidâları arasında tren ağır ağır hareket etmişti. Saat 0.30.

Önümüzde beş kilometre fâsıla ile hareket eden kılavuz katarı var. Bunda Kosova Valisi ve Yedinci Ordu Kumandanı ve Piriştine Hey'eti ve Belediye

erkânı bulunmakta ve mürettep süvari müfrezeleri ve köprüler civarına ve diğer mevâkî-i lâzıme asker ve jandarma noktaları ikâme edilmek suretiyle tertibât-ı mahsûsa alınmıştı. Tren sür'atlendi koşuyor. Güzel Üsküp'ten o kadar hızla ayrılıyor ki insan bu sür'at-i firâka ne diyeceğini şaşırıyor.

Üsküp'ten iki üç kilometreye kadar şehrin mektepleri hat boyunu işgal ederek resm-i selâm ifâ ettiler. Hâlâ ikamet ettiğimiz Mekteb-i Sultânî görünüyor. Şu dakikada evvelki ziyaret ettiğimiz Tahtalica Çiftliği merasını geçiyoruz. Etraf Cennet-misâl. Şehrin umumî manzarası daha câlip ve câzip bir manzara arz ediyor. Ufukta toplanıyor. Gittikçe ufalıyor ve göz adesesini tamamen sıkacak bir hale geldi.

Saat 1. Eteğini takip ettiğimiz dağ nihayet buldu. Düz ve mevrû bir ova ya dahil olduk. Dağ vadileri kâmilen bağ, ovalar tütün, yonca, mısır, arpa, buğday, darı ve sebze ile dolu. Hat irtifâ alıyor. Ne de olsa şimâle çıkıyoruz. Sırbistan'a doğru gitmekteyiz. (101) Uzaktan görünen dağlar bürüncükle sarılmış gibi. Hat boyu müselsel sırtlar muvâzî olarak imtidât etmede. Saat 1.37. İlyashanı istasyonunu geçtik. İstasyon tezyin kılınmış, erkân-ı hükûmet, asker, ahali, kadın ve çocuklar davul zurnalarla hararetle istikbâl ve teşyî merasimi yaptılar. Tren hafifledi, biz de trenden mendiller sallayarak bu temiz insanları selamladık. Şimdi meşhur Kaçanik Bağazı'na dahil olduk. Saat 2'ye 10 var. İki tünel geçildi. Birer buçuk dakika sürdüler. Solda Vardar Nehri bizimle beraber muvâzî olarak akıyor. O aşağı Selanik'e biz de yukarı Piriştine'ye. Saat 2'yi 17 geçe Kaçanik bendini geçtik. Son tüneli geçerken şöylece üstümüze baktım. Üzerimizde milyonlarca metre murabbai taş siklet var. Bir havf-ı hıras geldi. Dağlar kestane, ceviz, ahlat ve sâir ağaçlarla kapanmış, yeşil bir varlık her tarafı sarmış gibiydi. Kaçanik derbendi şu musâdemesiyle meşhur olan geçit, kimbilir orada ne kardeş canları yandı ve kanları aktı. Vardar burada kızıla boyandı. Müsebbiplerine lânet, nefret.

Üçüncü tünele girmek için müthiş yüksek bir köprü geçerek tünele girildi. Bir dakikada geçildi. Vardar buralarda gayet sür'atli akıyor. Büyük ağaçları sökmüş sürüklüyordu. Hayret ettim. Bu derece cesim ağaçları götürüyordu. Nehrın hat sahili balıksırtı tamamen taşla örülmüş, sular burada sadâ vererek akıyor. Tren gayet yavaş seyrediyor. Vardar'ı köprü ile geçerek, tünele girdik. İki dakikada geçerek tekrar Vardar'ı kat edip solda bıraktık. Beşinci tünele girildi. Mürûru müteâkip köprüden geçerek yola devam ediyoruz. 279. kilometredeyiz, gidiyoruz. Menzil-i maksuda saadet ve huzur

getirdiğimize kânîyim.

Saat 2.20. Orhaniye'ye vâsıl olduk. On dakika tavakkuf olunacak. İstasyon donatılmış. Yerli ahali dizilmiş. Kaimmakâm, askerî ümerâ, mektepliler, mûsikâ Resm-i Selam Havası'nı çaldı. İki adam süslü iki kurban omuzlarında bekliyorlar. Tren durduğu anda sıhhat ve selâmet dualarıyla kurban kesildi. Sadriâzam, Dahiliye ve Maârif, Harbiye nâzırları, Seryâver ve diğer yâverân, Serkarîn ve Başkâtip pencere önünde yer alarak müstakbilîn heyeti Hükümdara takdim ettiler. Onlar da arz-ı tâzimât ile beyân-ı hoş-âmedîde bulundular. Yine alelusul Şevket-meâb pencereden münâsîp kelâm-ı mülûkâneleriyle taltîfâtta bulundular.

(102)

2 Haziran 327 Perşembe Üsküp

Bir İslâm çocuğu *Meşhed'e vukû bulacak teşrîf-i Hümayûn dolayısıyla arz-ı şükrân ve takdîrât ederek Arnavutların bundan böyle devletle millete karşı hiçbir zaman sadakatten ayrılmayacaklarını* mutazammın bir nutuk irâd etti. Fevkalâde bir tesir bıraktı. Sadriâzam Paşa çocuğu severek birkaç sözle cevap verdi. Çocuğa ihsan verildi. Bilâhare belde Müftüsü tarafından dualar okunarak Fâtihâlar okundu. Mûsikânın Selam Havası ve "Çok yaşa" nidaları arasında hareket edildi. Bir sâha-i feyz-nâk içinde gidiyoruz. Lisanın, kalemin, bu dest-i kudretin, bu azametın halk buyurduğu bu varlık, güzellik karşısında ebkem kalıyor. Fevkalâdelik demek hiçbir şey ifade etmeyecek. Bu koyu yeşil rengârenk çiçeklerle bezenmiş, kırmızı gelinciklerle dalgalanan zümrüt ovalarda otlayan kuzu sürüleri yâ Rab ne güzel, ne güzeldi!..

Saat 3.10. Birbirini takiben iki tünel geçildi. Hava hafif serin. Güneş bazen berrak, bazen da hafif bulutla kapanıyor. Beyaz sehâp-pâreler trenle yarış edercesine şimâle doğru koşuyorlar. Her 200, 300 metrede manzara değişiyor. Arkadaşlardan bazıları, "Yâhû! Etrafa bak, bırak şu kalemi kâğıdı" diyorlar. Ben de hem bakıyor, hem de yazıyorum. "Bu manzaralar serîü'z-zevâl fakat bu notlar lâ-yemût bir hâtıra. Bu nisyâna mahkûm bedâyii hayal ve nazarda yaşatacak" diyordum.

Bitmez nihayetsiz mısır tarlaları geçiliyor. Sürüler çayırlarda, kaz sürüleri sularda, arı kuşları dallarda, kelebekler çiçeklerde cümbüştelere. Saat

3.45'de Karuzbek'e geldik. On dakika tavakkuf var. Sadriâzam ve diğer zevât yine aşağı inerek Vagon-1 Hümâyûn'un önünde hürmetle durdular. Hey'et-i istikbâliyye ale'l-usul hükûmet erkânı, askerî ümerâ, eşrâf ve ilmiye ve müthiş bir halk kitlesi. 6/7.000 kişi tahmin ettik. Kurbanlar kesildi. Hey'et tazimâtta bulundu. Mazhar-1 iltifat oldular. Mûsikâ Selam Havası çalarak "Yaşa" duâsı tezkâr olundu. Bir küçük yavru bir nutuk irâd etti. Pek ziyâde mahzûziyet-i Şâhâne'yi mucip oldu. (103) Müftü Efendi güzel bir duada bulundu. Ahali çırpınıyor. Fakat ne yapıyor bilmiyorum. Bir kısmı "Çok yaşa" diye bağıyor. Bir kısmı "Lâ ilâhe illallah" diyerek diz çöküp iki elleriyle yüzlerini meshediyorlar. Bazısı ellerini uzaktan Vagon-1 Hümâyûn'a doğru uzatarak gûyâ temas etmiş gibi yapıp öperek başına koymakta. Sevinçten ağlamakta idiler. Bu hali görüp de gözyaşı akıtmamak kâbil değil. Bir tarafta dört davul üç zurna birden İzmir Marşı'nı çalıyor. Biraz ileride dokuz davul, birçok zurna öyle çalıyor ki inan kubbe-i felek çâk oluyor zanneder. Davulcuların birden duruşları, intizamla baş sallamaları gâyet hoş bir temaşâ idi. Hülâsa Selanik'ten buraya kadar görülen kazalardaki ruhlu ve canlı tezahürât burada efrûz vermekte idi. "Padişah baba çok yaşa" diye bağıra bağıra yere yüzlerini sürenleri görünce birçoklarımızın gözleri yaşardı. Bu derece samimi ve candan alâka içinde mütehasıs olan Hükümdar tekrar tekrar pencereden memnuniyetlerini, teşekkürlerini beyan buyurdular. Halkı, tebaasını selamladılar.

Tren bu âhenk arasında âheste hareket ederek yola koyulduk. Saat 4.15. Sür'atle yol alıyoruz. Acıktık. Sağ ve solda meşe ormanları geçiliyor. Birçok kuşlar şâyân-ı hayret bir şekilde trenle müsabaka ediyorlar. Ne olduklarını, cinslerini kimse tayin edemedi. Dağlardan uzaklaştık. Enginlere açıldık. Sema ile birleşmiş gibi vâsî ovada gidiyoruz. Ekin tarlaları dalgalarla mâlî. Ruha ferahlık ve haz veriyor. Vagonun penceresi önünde şu satırları yazıyorum. Başım kâh dışarı ve kâh kâğıt üzerine eğiliyor. Saat 4.20. Solda yirmi kadar hâneli bir köye tesadüf ettik. Birer katlı kiremit örtülü, bahçeleri çitlerle çevrilmiş. Biraz ileride diğer bir köy daha görüldü. Elma, armut, ceviz ağaçları mebzûl. Arpa, yulaf, mısır yüz binlerce metre murabbai kaplanmış insanlara, hayvanlara, bütün bir zî-ruh âleme nafaka yetiştiriyor.

İstasyon görüldü. Ağaçlıklar arasında bülbülyuvası gibi, ağaçtan husûle gelmiş bir tünel geçtik. 4.30'da Lilyan istasyonuna vâsıl olundu. Beş dakika ârâm. Burada da asker, ahali, hükûmet erkânı alkışlarla istikbâl ederek

resm-i selâmı ifa ettiler, mazhar-ı taltif oldular. Vakit tamam hareket olundu. Vagon tekerlekleri istasyonlarda şef tren tarafından dikkatle muayene edilmektedir.

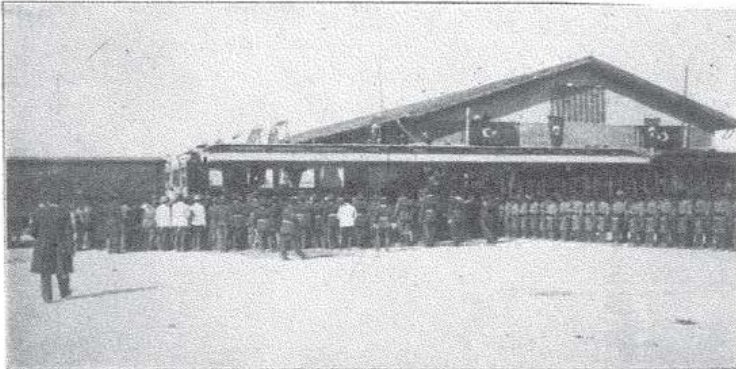

to: Apollon

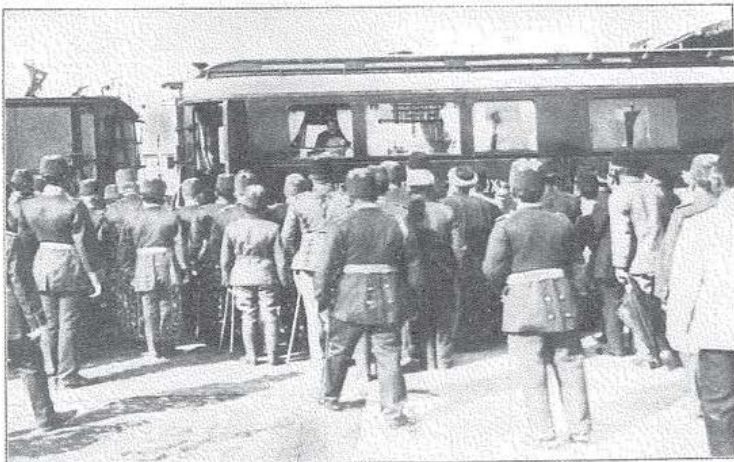
سوکلی پادشاهمز سلطان محمد خان خامس حضرتلری
S. M. I. le Sultan Mohammed V.

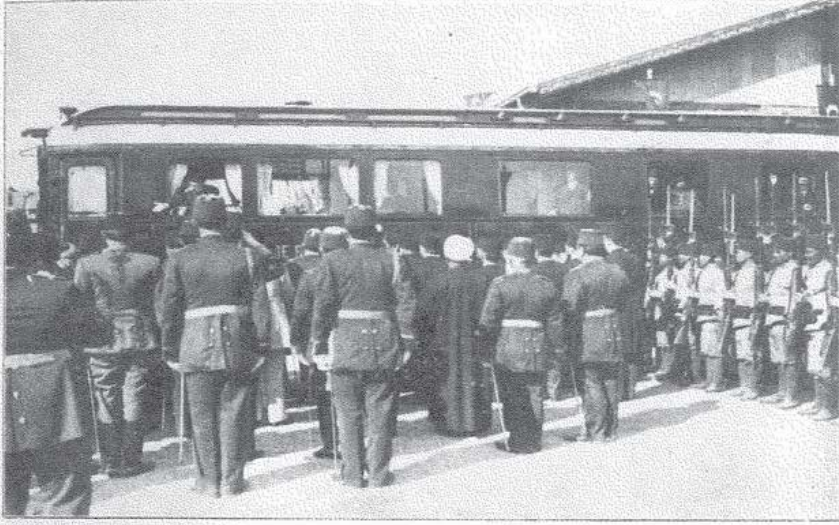
ذات حضرت پادشاهدک اسکویہ عزمت اذک اوزدو سلازک استاسیرتده ارایدن اعلری
S. M. I. le Sultan descendant de voiture à la gare de Salonique pour se rendre à Üsküb.

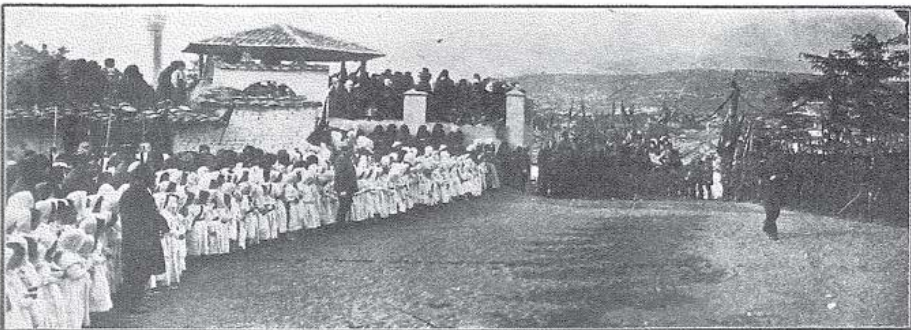
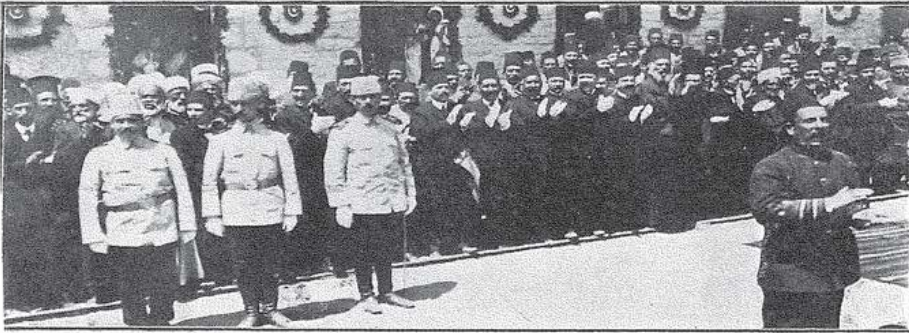
ذات شاهانہی حامل قطارک سلازیکدن حرکتی
S. M. I. le Sultan partant de Salonique.

ذات حضرت پادشاهی وانقوده
S. M. I. le Sultan partant de Salonique.

ترن مخصوصك انئای حرکتنده ذات حضرت بادشاهینك حاضر وئی سلاملامری
M. I. le Sultan saluant la foule assemblée à la gare le jour du départ impérial.

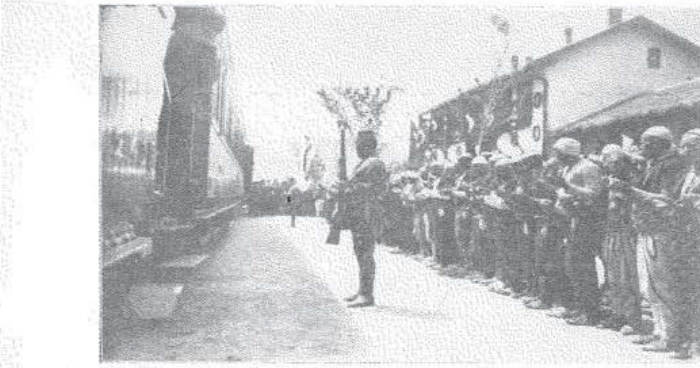

می می مرتقلر

زار صنتیاری انظار

سلائیکیدن اسکوبه کیدرکن کذرکاه همایونده اوج مرحله

چاتیك استانبولنده - ذات - حضرت پادشاهیك مفاوتیری ائاستنده نیمة ساده لری دعا ایدرکن

M.L. le Sultan écoutant la prière récitée par ses sujets fidèles à la gare de "Katchanik".

اسکوبنده ذات حضرت پادشاهی بی استقبال ایٹ اوزرد مولوی ، تاتاریك استانبولنده سور - ورود لری

Arrivée des "Mévlévis" à la gare d'Uşkub pour souhaiter la bienvenue au Sultan.

Photo: Apollon

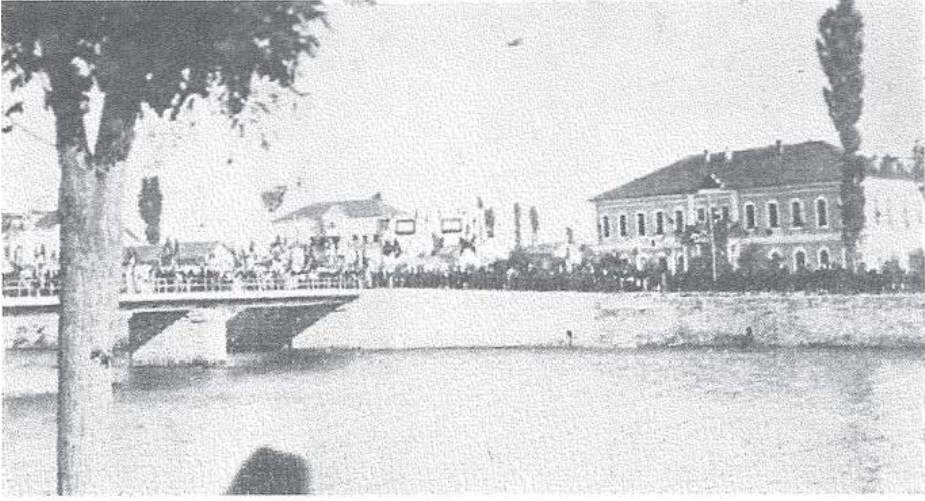
فوتوش : آپولون

اسکوپ استامبولده

اسکوپده نمبه قلمه جاده-ی
Rue de Tahta-kalé à Uskub.

اسکولده اقامت همایونه تخصیص المنان مکتب سلطان
Le lycée d'Uskub destiné au séjour impérial.

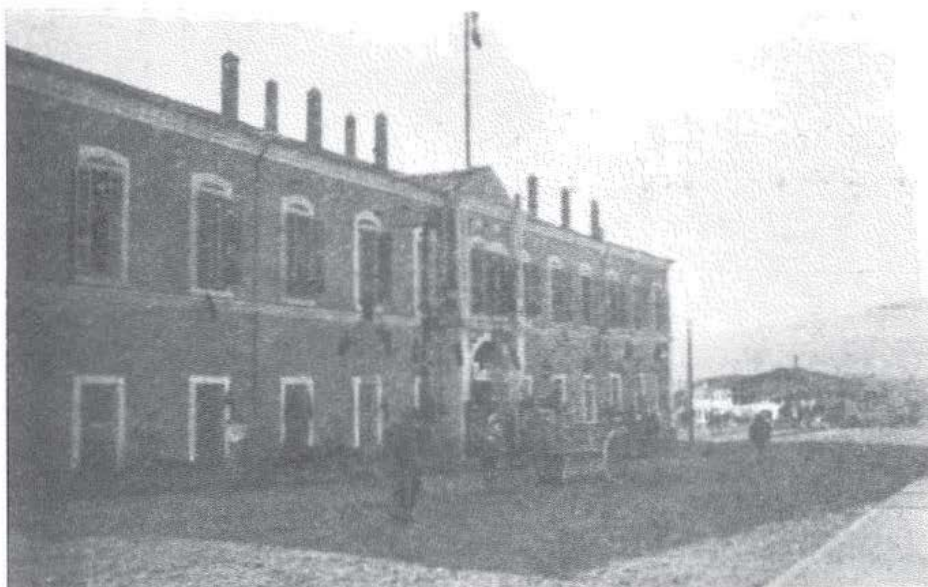

اسكوبده مصطفى پاشا جامع شريفى

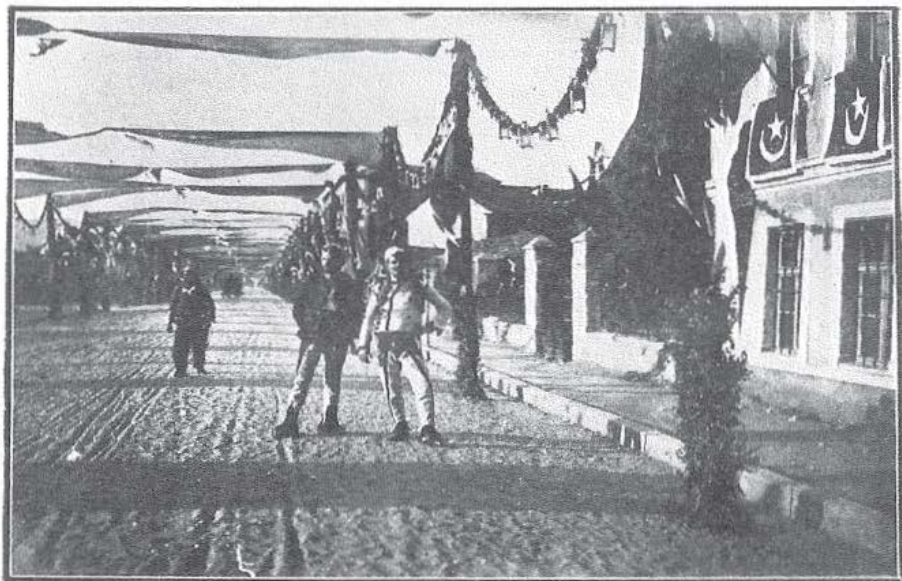
La mosquée de Moustapha Pacha à Uskub.

اسكوبده بلديه دائره سى
La mairie d'Uskub.

اسكوبده دائره حكومت
Le palais du gouvernement à Uskub.

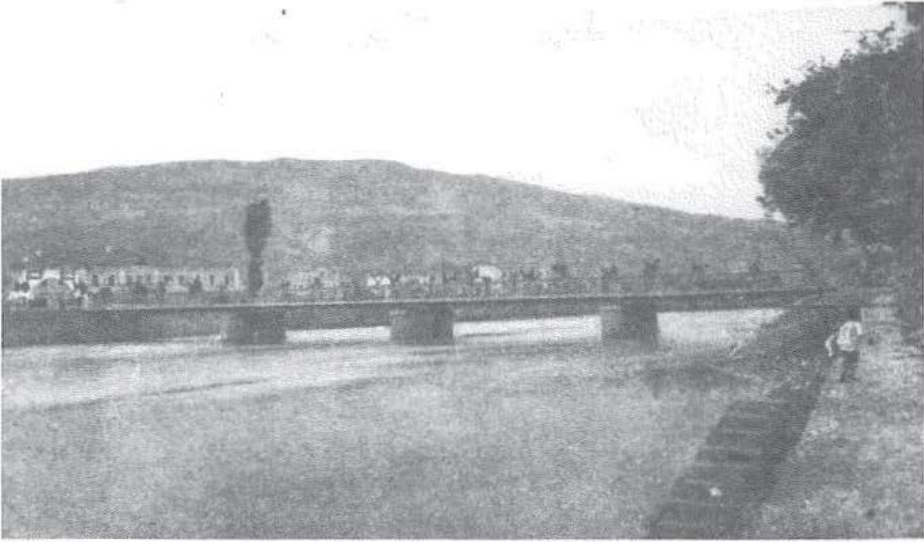

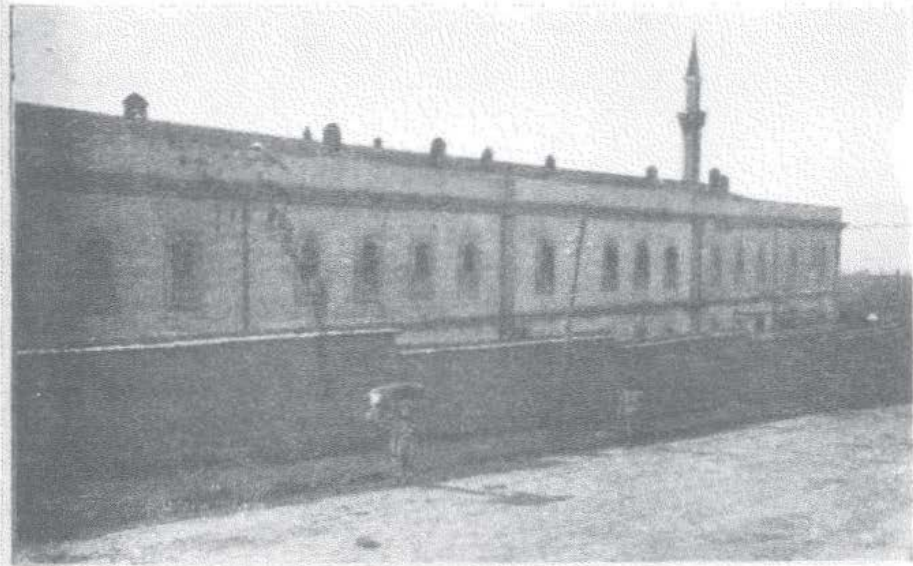
اسكوبده استامبوله جاده سی

Le département militaire à Uskub.

اشكوبده - اداره عسكریه

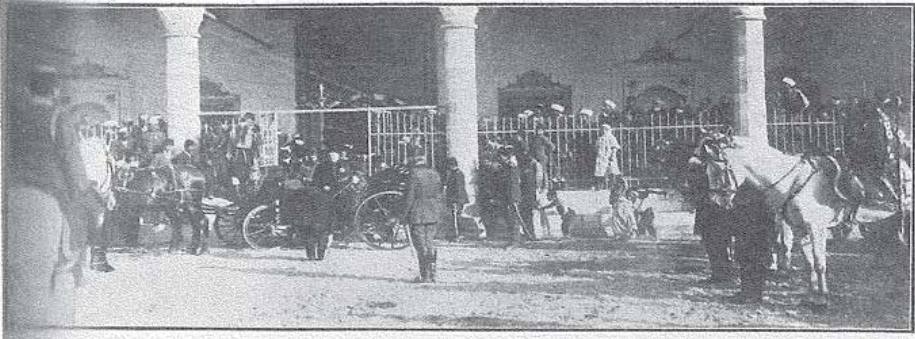

اسكوب دېڭخانه-سى
La prison d'Uskub.

اسكوبده مراديه جامع شريفى

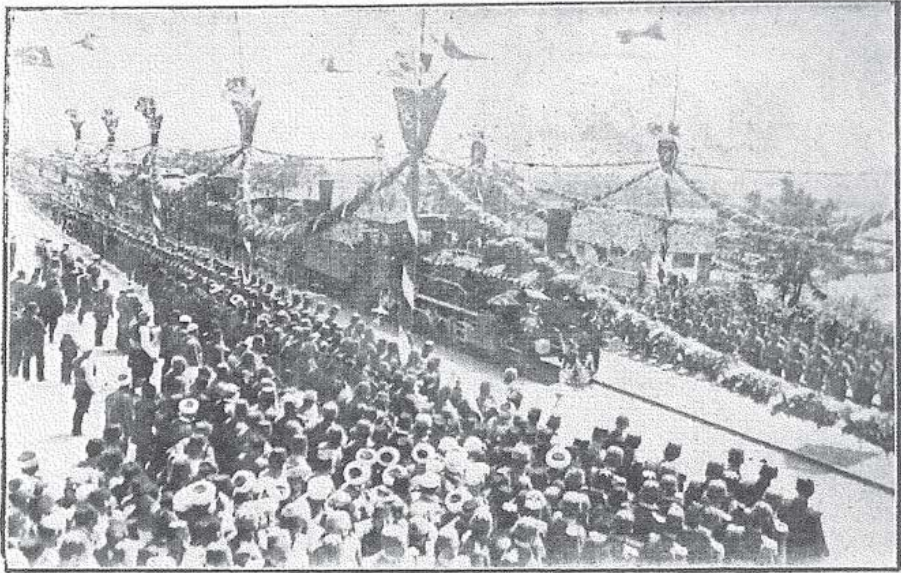
المكوبه هاجم شريفده عزوت بوجوردورگن

المكوبه باع شريفه مواصلا تا انا دوه صرگرا

بستقه ايله امكوب آراسنده خط بوشده

برشتینه نوره مواصلت ایمرکن

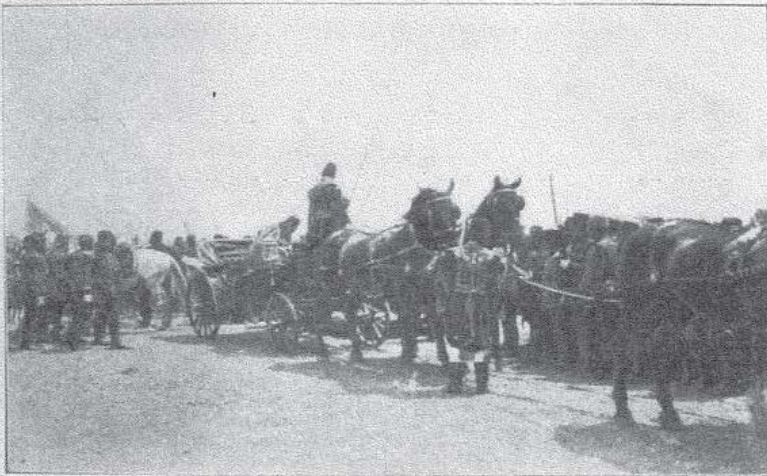

سیاحت هایون مناجتیله غایت ظریف برصوگنده تزین ابدیلان برشتینه استاسیونی
La gare de Prichtiné richement orné à l'occasion du voyage impérial.

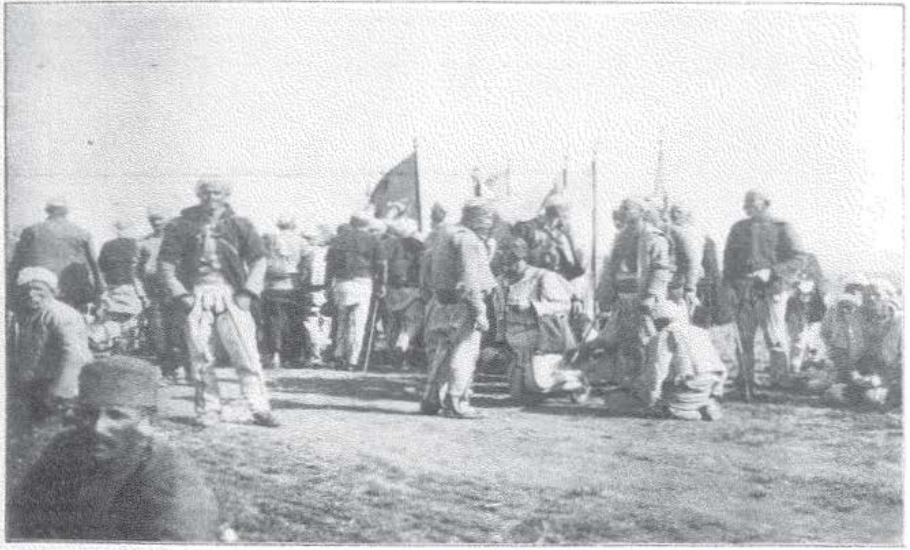
قوسوه صحراسنده - حضرت خداوندگارک مشهد مبارکری

Turbé construit à l'endroit où fut tué Sultan Mourad pendant la guerre de Kossowa.

قوسوه صحراسنده جمع نمازی ادا . حضرت خداوندگارک مشهد مبارکری زیارت ایتمک اوزوه
ذات حضرت پا شاهینک مشهد مواضنتری

L'arrivée de S. M. I. le Sultan au champ de Kossowa pour y faire les prières de vendredi et visiter l'endroit où son auguste ancêtre Sultan Mourad fut tué.

مشهد خداوندکارده قیافت ملیه لرله بر اوناوود قبیله سی افراد ورؤسای
Uu tribu albanais au "Mechhed khudavindiguiar".